

ZA SVOBODO

DRAMA V ŠTIRIH DEJANJIH

SPISAL DR. STANKO CAJNKAR

O S E B E

DUŠAN ŽELEZNIK — IZTOK, inženir
MARTINA GREGORIČ, trgovka na Krasu
IVANA PARINI, roj. GREGORIČ, njena sestra
CECILIJA PARINI, hčerka Ivane Gregorič
TONE GORTAN, pomočnik pri Gregoričevih
VERA, služkinja
PIETRO TARLANI, major italijanske armade

Vse se godi na Krasu v poletju 1942. leta

PRVO DEJANJE

Delovna soba v nadstropju Gregoričevega doma. Oprema je skoraj meščanska, vendar ni videti posebne skrbi za izbran slog. Nekje na vidnem mestu je postavljena precejšnja omara s knjigami. Večer je. V sobi gori luč. Okna so zagrnjena.

MARTINA GREGORIČ *nekaj pospravlja, vendar ni videti, da bi bilo tako delo nujno potrebno. Vse je bolj podobno radovednemu čakanju na nekoga, ki mora vsak čas vstopiti. Vrata v sosedno sobo so le napol zaprta. Videti je, da bo pričakovani prišel prav skozi ta vrata.*

CECILIJA PARINI (*vstopi prva*): Tako, tetka, sedaj pa kar začni spraševati, če si kaj radovedna.

MARTINA GREGORIČ: Pa če nisem radovedna?

CECILIJA: Bom kljub temu marsikaj povedala. Toliko novega sem videla in slišala, da boš postala radovedna, če že res nisi.

MARTINA: Ali je bilo lepo?

CECILIJA: Da, lepo je bilo. Takale slovenska nova maša je čudovita stvar.

MARTINA: Ali zato, ker je slovenska?

CECILIJA (*v zadregi*): Morda tudi zato, ker je slovenska.

IVANA PARINI (*je tiho vstopila in sedla na divan*).

MARTINA: Povej, kaj ti je najbolj ugajalo.

CECILIJA: Tega ne bom mogla dobro razložiti, teta. Vse mi je bilo novo. Čisto drugače je bilo, kakor se to naredi pri nas v Milanu.

MARTINA: Da, pri vas v Milanu je vse čisto drugače. Vem to.

IVANA PARINI (*nekam nejevoljno*): Ti misliš, da je samo na tem kraškem kamenju lepo.

MARTINA: Tega nisem nikoli rekla. Za kraško kamenje pri tem ne gre. Tudi za lepoto ne. Vem, da so tam spodaj čudoviti kraji. Morda vse prelepi . . .

IVANA: Za kaj pa potem gre?

MARTINA: Za te, sestra Ivana, za te in za tvojo hčerko Cecilijo, ki sta se tam spodaj izgubili.

CECILIJA (*je bolj začudena kakor njena mati*): Teta, kako to misliš? Zakaj praviš, da sem se izgubila?

MARTINA (*z neko muko*): Da, res je, Cilka, ti se prav za prav nisi izgubila, ker še nikoli naša bila nisi.

IVANA (*vstane, je nervozna in ne ve, kaj naj naredi*): Martina, kako to govoriš? Zakaj mu-

čiš otroka s stvarmi, ki nimajo smisla? Njen oče je bil Italijan in najin dom je sedaj tam doli.

MARTINA: Saj to je tisto, kar me boli.

IVANA: Tega sedaj nihče ne more spremeniti.

CECILIJA (*zelo odločno*): In jaz tudi nočem, da bi kdo to spreminjal. Svojega očeta sem imela zelo rada. Teta, ti to veš, zato bi ne smela tako govoriti.

MARTINA: Te ljubezni ti prav nič ne očitam. Mislim pa, da nisi imela samo očeta. In tvoja mati je Slovenka.

IVANA (*nekam ubito*): ...bila. Dokler je mogla biti. Dokler je čakanje na moža, ki bi bil Slovenec, imelo kakšen smisel... Nisem jaz kriva, če sem morala iskati srečo v tujini.

MARTINA (*odločno, jasno*): To ni bogve kako res, sestra Ivana. Nihče te ni podil v tujino. Doma je bilo dovolj kruha za vse. Tudi fantje so bili, dobri in pošteni. Samo tako gosposki morda niso bili, kakor so oni v tujini.

IVANA: Nisem zato študirala, da bi bila končno kmetica na Krasu.

MARTINA (*ironično*): Da, biti kmetica na Krasu, to je strašna usoda. Sedaj si vdova po bogatem hišnem posestniku v Milanu in ti je težko že samo ob misli, da bi morala biti trgovka v ubogem kraju na Primorskem, kakor sem jaz, ali učiteljica v Beli krajini, kakor je najina

sestra Marija. Toda takrat, ko si odhajala v Italijo, nisi mogla vedeti, da je sreča na tvoji strani. Bil je pač slučaj.

IVANA: Ki mi ga nisi nikoli iz srca privoščila.

CECILIJA (*prestrašeno*): Mama, kako pa govoriš! Saj to vendar ni res.

MARTINA (*nekam prizanesljivo in dobrohotno*): Pusti, Cilka! Tvoji materi se je pač moralo tako zdeti. Vedela je, da za to poroko nisem bila nikoli vneta. Ni se potrudila, da bi razumela, kaj me je bolelo. Ni mogla sprevideti, da je nam Slovencem vse to stvar srca. Meni vsaj je vedno bila. Poročiti se s tujcem, oditi z njim, vzgajati svoje in njegove otroke v jeziku, ki ni moj, to mi je pomenilo hujše slovo, kakor je smrt. Tako sem to doumela na učiteljišču v Ljubljani, tako je o tem govoril moj pokojni mož, ki je umrl od žalosti, ko so mu Italijani vzeli šolo in ga v najlepših letih upokojili.

IVANA (*kakor da ji je žal trde besede*): Jaz v take šole nisem hodila ...

MARTINA: Pa si bila v šoli pri materi in očetu. Mnogim slovenskim dekletom v Primorju je to dovolj, da ostanejo zveste do konca.

IVANA: Meni ni bilo. In ne vem, zakaj bi mi moralo biti tega žal.

MARTINA: Tebe je zvabil blesk tujine. Najprej tržaške ulice s svojo ropotijo, potem Be-

netke in končno Milan. In tako si pozabila na svojo slovensko revščino.

IVANA: Nisem pozabila.

MARTINA: Spomin je ostal. Tudi jezik še znaš.

IVANA: Celo otrok ga zna, čeprav očetu to ni bilo prav.

MARTINA: Če bi ne bilo tete Martine, njenega slovenskega srca in tehle knjig tam, bi tvoja Cilka danes govorila samo italijanski.

IVANA: Pustila sem ti jo, da si jo učila, česar si hotela.

MARTINA: Učila sem jo res. A samo učila, sestra draga. Vzgajali ste jo drugi. Nikoli niste pustili, da bi ji dala tudi ljubezni do jezika njene matere. In če se mi je to kljub temu v kakšnih počitnicah posrečilo, ste mi jo čez leto dni vrnili zopet popolnoma tujo. Njeno srce ni moglo postati slovensko, ker vi tam doli tega niste hoteli.

IVANA: Za očeta je bila že to velika žrtev, da se je smela učiti jezika svoje matere.

MARTINA: Da, za vas tam doli je to že velika žrtev. Za nas bi bila to sveta dolžnost.

IVANA: Veliki narodi gledajo na take stvari z drugačnimi očmi.

MARTINA: Ravno veliki narodi bi smeli in mogli biti velikodušni, če gre za učenje jezikov, ki jim niti ne morejo biti nevarni. Če

niso, je to znamenje nadutosti ali pa notranje slabosti.

CECILIJA: Ali misliš, teta, da moj oče ni bil velikodušen?

MARTINA: Ne vem, otrok, kakšen je bil tvoj oče v tej stvari. Malokdaj sem govorila z njim. Če je bil res odprtega srca za vse, kar je dobro, pa je moral biti v marsičem v zmoti.

CECILIJA: Zakaj, teta?

MARTINA: Ker ti ni dovolil, da bi narod svoje matere vzljubila, kakor si smela ljubiti njegovega.

CECILIJA: Saj mi ni ničesar prepovedal.

MARTINA: Z besedo morda ne, pač pa z ravnanjem. Z veliko hvalo vsega, kar je bilo italijansko. Z molkom o vsem, kar je bilo naše. Tako to naredo izobraženci, ki nočejo veljati za neotesance. Preprosti ljudje svojo mržnjo tudi z besedo in psovko potrde.

IVANA: Vem, da mojega moža nisi nikoli marala.

MARTINA: Mislim pa tudi, da mu nisem bila nikoli krivična.

CECILIJA: Jaz sem mu mnogo mnogo dolžna. Zato mu ne bom postala nezvesta. Tudi ne tebi na ljubo, tetka, čeprav te imam zelo rada.

MARTINA: Tvoja teta tudi ničesar takega od tebe ne zahteva. Ljubiti domovino svoje matere, ni nezvestoba. Ko boš to spoznala, ti bo jasno, da nisem storila tvojemu očetu nobene

krivice. Potem ne boš samo slovenski govorila, ampak boš tudi po naše mislila.

CECILIJA: Ali ti je toliko na tem, da bi po vaše mislila?

MARTINA: Vsa leta sem si prav za prav samo tega želela. Takrat, ko sem te učila prvih slovenskih besed, in pozneje, ko sva govorile o naših najlepših knjigah. Vedno in povsod sem samo na to čakala. Samo na tisti ogenj, ki se užge v srcu ob prvem spoznanju lepote in vrednosti. Na ljubezen do nas, kakor sem temu rekla.

CECILIJA: Tebe sem vedno zelo rada imela, tetka.

MARTINA: Samo mene, Cilka, mene, to hišico, ki si jo leto za letom obiskovala, morda še vas, kjer si toliko mesecev preživela, in nekaj drugih krajev v naši domovini, ki so toliko lepi, da ne gredo več iz spomina, ali pa so le preveč podobni krajem tam doli... Slovenija pa je mnogo večja. In za ljubezen do nje se zahteva precej več.

CECILIJA: Ali misliš, teta, da ima lahko kdo dve domovini?

MARTINA: Da, otrok. Mislim, da je to mogoče. Kakor je mogla tvoja mati svojo domovino pozabiti, tako bi mogla ti naš narod vzljubiti.

IVANA: Danes si mi strog in krivičen sodnik, sestra. In še otroka bi mi rada odtujila.

MARTINA: Ne, tega prav gotovo ne nameravam. Tebe in njo bi rada privedla domov. Mislim, da imam pravico do tega. Vso vajino ljubezen do ljudi, ki so vama pri srcu, priznavam popolnoma. Zahtevam samo to, kar je naše po božji in človeški postavi. Sedaj so strašno odgovorni časi. V tej vojni bomo Slovenci vse dobili ali vse izgubili. Gre za naše življenje in za našo smrt. Zato se mora vsakdo odločiti. Vsakdo, ki je pri nas doma. Kdor samo po naše govori in nič po naše ne misli, ne bo v tej grozi ničesar razumel in nas bo končno izdal.

CECILIJA: Teta, midve ne bova izdajale. Če nama ne bo dobro pri tebi, bova odšle na očetov dom in vse bo prav.

MARTINA: Vem, da danes tako mislita. Nihče pa ne more povedati, kako bo prihodnje mesece. Kdor ni z vsem srcem pri svojem narodu, izdaja tudi takrat, ko se tega ne zaveda. Z ljubeznijo do naroda je tako, kakor je z življenjem v zakonu. Kar ni narejeno iz ljubezni, je narobe.

IVANA: Pa se tukaj in tam nič ne da vsiliti.

MARTINA: Tudi to vem, sestra. Pa mi lahko verjameš, da nočem ničesar vsiljevati. In dokler sem mislila, da me bo moja sestra končno ven-

darle razumela, nisem uporabljala tako trdih besed. Tedaj sem samo upala in čakala . . .

IVANA: Sedaj ne upaš več?

MARTINA: Moje upanje je v tem trenutku zelo ubogo. Če te vse krivice, s katerimi so nas zagrnili, ne morejo privedi do pravega spoznanja, potem človek nima več vzroka za upanje. Potem samo še budi vest . . .

CECILIJA: Si to povedala samo mami, ali velja tudi zame?

MARTINA: Ne vem dobro, Cilka. Ti imaš več pravice, da greš po svoji poti kakor pa tvoja mati. In tudi nisi tako zaljubljena v tisto hišo v Milanu in v banko, kjer je naložen vaš denar, kakor je ona. Tebe bolj moti »milanski dom« kakor banka na trgu pred njim.

IVANA: To pomeni, da je sestra mnogo bolj sebična kakor nečakinja . . . Posebno vesela tega poklona pač ne morem biti.

MARTINA: Ko bi vedela, kako težko sem te stvari povedala, bi tega prav gotovo ne rekla. Če bi bila samo gost v moji hiši, bi kaj takega ne slišala. Pa si mi mnogo več, ker si sestra in ker imam tvojo hčerko tako rada kakor ti sama.

CECILIJA: Pustimo ta razgovor, teta. Saj se samo mučimo z njim. In jaz ti moram še toliko vsega povedati.

MARTINA: Saj morda res ni prav, da sem s tem začela. Bolje bi bilo, da sem te pustila pripovedovati o slovenski novi maši. Povej sedaj, kako je bilo.

CECILIJA: Ali veš, tetka, da sem tudi tja prinesla razočaranje?

MARTINA: Koga si razočarala?

CECILIJA: Neke mlade slovenske študente...

MARTINA: ... ki so mislili, da si Slovenka, ker tako lepo slovenski govoriš, kajne?

CECILIJA: Natančno tako. Imeli so me za svojo. Vse svoje misli so mi povedali. In nič niso prikrivali, kako malo jim je za državo, v kateri žive...

MARTINA: V kateri morajo živeti. Tako bi morala reči.

CECILIJA: Tudi to so mi zelo jasno razložili. Potem so še hoteli, da bi njihove misli in želje potrdila.

MARTINA: In ti si s ponosom povedala, da si Italijanka.

CECILIJA: Da. Pa ne s tolikim ponosom, kakor misliš, teta.

MARTINA: To mi je novo.

CECILIJA: Pa je zato tembolj res. Vem, da Slovincem v Italiji res ni lepo. To me muči, kakor tebe moja vnema za očetovo domovino. Nisem vedno samo ponosna, včasih me je tudi sram. V tisti slovenski družbi na primiciji mi

je tolikokrat zmanjkalo besed in nisem vedela, kaj naj rečem. In ko sem izdabila iz sebe, da se čutim Italijanko, mi je bilo tako težko pri srcu, da sem se sama sebi začudila. In vendar sem morala tako reči.

MARTINA: Potrebno menda ravno ni bilo.

CECILIJA: In kaj naj bi rekla?

MARTINA: Nič. Kdor se lahko odloča, more počakati.

CECILIJA: Na kaj bi naj čakala?

MARTINA: Na odgovor, ki ga bo dala šele vojna ob svojem koncu.

IVANA: In ki jo boste s svojimi zavezniki vred izgubili.

MARTINA: Tako laže »Popolo d'Italia« tistim, katerih ime nosi. Slovencem ni treba, da bi mu verjeli.

CECILIJA: In kaj bo, če »Popolo d'Italia« nima prav?

MARTINA: Potem bomo Slovenci svobodni. In to bo najlepši trenutek naše zgodovine.

IVANA: Morda bo boljše, da mojega otroka s tem ne begaš.

MARTINA: Tvoja hčerka bo to resnico zvedela tudi od drugod. Ti pa boš do konca verjela laži, ker hočeš, da bi življenje dalo prav tebi in ne meni.

IVANA: Zopet si stroga in krivična.

MARTINA: Ta krivica me nič ne boli. Včasih lahko samo s tako trdo resnico pokažemo, kako radi imamo koga.

SLUŽKINJA VERA (*vstopi*): Gospa ...

MARTINA: Kaj je, Vera?

VERA: Nekdo je prišel, pa hoče govoriti z vami.

MARTINA: Naj počaka. Reci mu, da takoj pridem.

VERA: Čisto bled je in ves se trese. Obleka je vsa strgana. Moral je priti od daleč.

MARTINA: Ali ni povedal svojega imena?

VERA: Ne, ni povedal. Pač pa je prosil, da bi ga takoj sprejeli. In ne spodaj med ljudmi.

MARTINA: Kdo bi to bil? Pripelji ga sem gor.

IVANA: Pa ne da bi bil kdo iz gozda?

MARTINA: Stopi ponj, Vera. Reci mu, da ga čakamo.

VERA (*odide*).

IVANA: Ti bi ga sprejela, četudi bi prišel iz gozdov?

MARTINA: Če bi vedela, da je mojega zaupanja vreden.

IVANA: Da bi te potem zaprli in ti dom požgali ...

MARTINA: Domovina je več kakor dom. Dom se zgradi znova, domovino lahko izgubiš za vedno.

VERA (*je odprla vrata Dušanu*).

DUŠAN ŽELEZNIK (*obstane pri vratih in gleda po sobi*): Dober večer...

MARTINA: Bog daj dober večer.

DUŠAN (*kakor da se hoče nasmejati, pa se mu ne posreči dobro*): Ali me nič več ne poznate?

MARTINA: Ne morem se domisliti.

DUŠAN: Ali se nič več ne spominjate Dušana, železnikovega Dušana...?

MARTINA (*skoči k njemu in ga prime za roko*): Dušan! Ti si, saj si res ti! Da, da, to so tvoje oči in tvoje čelo. Toliko časa se nismo videli. In tako ubog si prišel k nam. Kaj je s teboj? Od kod prihajaš?

DUŠAN: Od daleč... Pa bom potem povedal. Sedaj bi se rad umil in preoblekel. In tudi žejen sem hudo.

MARTINA: Oh, saj res. Vera, prinesi vina in kaj prigrizka. (*Vera odide.*) Dušan, ti pa pojdi z menoj, da se preoblečeš. (*Se spomni, da sestre in njene hčerke ni nič predstavila*). Čisto sem zmešana od tvojega prihoda. Dušan. To je moja sestra Ivana in njena hčerka Cecilija. Vem, da nobene ne poznaš, čeravno si še naš sorodnik. (*Si sežejo v roke.*) Ko si bil pri nas, sta bili obe v Milanu.

DUŠAN: V Milanu? Najbrž na potovanju?

IVANA (*v zadregi*): Ne, tam sem dolga leta stanovala. Prav za prav sva tam doma. Po moževi smrti sem večinoma tukaj pri sestri.

DUŠAN: A tako... Potem je gospodična sorodnica Italijanka.

CECILIJA (*močno v zadregi*): Po očetu... da.

DUŠAN: Pa je lepo, da govori tudi po naše.

CECILIJA: Za to ima največ zaslug dobra teta Martina.

MARTINA: Pojdi sedaj, Dušan, da se umiješ in preoblečeš. S Cilko se bosta lahko še potem porazgovorila. (*Odvede Dušana v drugo sobo.*)

CECILIJA: Ti nisi tega svojega sorodnika nikoli videla, mama?

IVANA: Ne, nisem ga videla. To je pač bolj daljno sorodstvo. Železniki so doma nekje na Štajerskem. Kraja ti niti ne vem imenovati. Mislim, da so precej dobri kmetje. Ta Dušan je študiral. Če se ne motim, je inženir.

CECILIJA: S teto Martino sta si bolj znana, kajne?

IVANA: Včasih mi je pripovedovala o njem. Kot študent je bil večkrat pri njej, a vedno v takem času, ko smo bili mi že nazaj v Milanu. Tako se nismo nikoli srečali.

CECILIJA: Kaj misliš, mama, od kod je prišel, da je tako strgan in umazan?

IVANA (*nekam nejevoljno*): O tem pač ni nobenega dvoma.

CECILIJA (*začudeno*): Kako to? Nič ne vem, kaj misliš.

- IVANA: In bo tudi bolje, če ne boš preveč spraševala.
- CECILIJA: Pa vendar ne misliš, da je upornik?
- IVANA: Če mu boš dala tako ime, ne bosta dolgo prijatelja. Tako ga lahko imenuje kakšen major Tarlani, če ga kaj poznaš.
- CECILIJA: Pietro Tarlani me v tem trenutku prav nič ne zanima.
- IVANA: Včasih sta bila velika prijatelja. Že v Milanu, če se ne motim. In ko sta se srečala tukaj na Krasu, si skoraj ponorela od veselja.
- CECILIJA (*nejevoljno*): To je vsekakor zelo pretirano, mama.
- IVANA: Saj se ti ni treba nič braniti. Nič ne očitam. To prijateljstvo mi je celo zelo ljubo. Pietro Tarlani je zelo dobra partija.
- CECILIJA: Oh, kako neumna beseda, mama. Ne morem je slišati. Ni mi za njegov denar in za zlate našive na rokavih.
- IVANA: Tudi to ni brez pomena. Celo akademsko izobraženim dekletom te lepe ničevosti zelo prav pridejo.
- CECILIJA: Jaz za to ne bom nikoli vpraševala.
- IVANA: Da, da, ti boš iskala samo tisto veliko ljubezen, ki je nikjer ni.
- CECILIJA: In ti sama? Ali se nisi poročila iz ljubezni?
- IVANA: Gotovo. Toda to je bilo nekaj povsem drugega.

CECILIJA: Ne vem... Vsakdo ima sebe za izjemo in brani drugemu, da bi hodil po isti poti.

IVANA: Ti si še vse premlada, da bi to razumela.

CECILIJA: Dekle, ki ima polovico svoje visoke šole za sabo, ni več tako hudo nezrelo. Tako bi mislila...

VERA (*prinese jedi in pijače za Dušana Železnika*): Kje naj pripravim?

CECILIJA (*pokaže na mizo, ob kateri so poprej sedeli*): Kar sem položil, Verica. Bom ti pomagala.

VERA: O, hvala, gospodična. Saj bi mogla tudi sama.

CECILIJA (*pomaga*): Pa bo tako prej narejeno. Naš gost bo kmalu tukaj in je zelo zelo potreben okrepčila.

VERA: Videti je zelo utrujen. Bog ve, kaj vse je preстал na poti.

CECILIJA: Dandanes je še potovanje z vlakom bolj muka kakor pa razvedrilo.

VERA (*zopet odide*).

IVANA: Nič ne pomiluj človeka, dokler ne veš, od kod prihaja in zakaj.

CECILIJA: Ne vem, da bi bilo sočutje kakor koli prepovedano.

IVANA: V vojni se tudi to lahko zgodi. Čudno, da italijanska visokošolka tega ne ve.

- CECILIJA: Toda ta Dušan je vendar najin sorodnik, ali ne?
- IVANA: O tem sorodstvu ni treba mnogo govoriti.
- CECILIJA: Ti si tega človeka obsodila, predno je mogel povedati, od kod prihaja in kam gre.
- IVANA: Ti pa si se vnela zanj, še predno se ti je predstavil.
- CECILIJA: Če se takemu pozdravu pravi vnema, potem imaš prav, mama. Sicer pa . . .
- IVANA: Kaj si hotela reči?
- CECILIJA (*hudomušno*): Da se mi ob takem očitku kar nekam dobro zdi.
- IVANA: Tako?
- CECILIJA: Da, prav zares. Na nekaj si me opozorila, kar se mi zdi sedaj čisto lepo. Končno je to prvi slovenski izobraženec, ki ga bom lahko bolj spoznala.
- IVANA: Upam, da ne boš imela mnogo časa in prilike za to. Taki potniki hitro menjajo kraje in ljudi.
- CECILIJA: Tudi če so sorodniki?
- IVANA: To sorodstvo ni vredno, da bi ga omenjali.
- CECILIJA: Tega ne morem kar zatrdno verjeti.
- IVANA: Pa bi bilo bolje, da bi se nekoliko potrudila za to vero.
- CECILIJA: Dokler človeka ne poznam, ga smem hvaliti. To gre brez posebnih dokazov. Za grajo

in obsodbo pa moramo imeti razloge in še pravico povrhu.

IVANA: Kje si se naučila te modrosti?

CECILIJA: Tukajle na slovenskem Krasu, pri teti Martini.

IVANA: Ne vem, če bo to za te kraje in za takšne čase prava filozofija.

CECILIJA: Mama, kar lepo verjemi, da za svoje misli ne bom iskala pristanka ne pri Pietru Tarlaniju in ne pri tajniku fašistične stranke.

IVANA: Saj tega nihče ne zahteva.

CECILIJA: Zapisano ni nikjer, zahteva pa se skoraj povsod. To veš prav tako dobro kakor jaz.

IVANA: Zelo čudno govoriš danes. Menda tistim slovenskim študentom na primiciji le nisi povedala resnice.

CECILIJA: Kdor hoče biti pravičen, še s tem ne izdaja svojega naroda.

MARTINA in DUŠAN (*prideta v sobo*).

(Dušan je oblečen v temno, dokaj lepo obleko, ki mu daje videz čisto drugačnega človeka. Lasje so v lepem redu, le obraz je še vedno hudo bled in utrujen. Oči pa razodevajo lepoto in voljo do življenja).

MARTINA (*se smeji*): Ali ga naj še enkrat predstavim?

CECILIJA: Ne, teta, to ne bo potrebno. (*Proti Dušanu*). Pač pa bo treba sestiti in kaj pri-

grizniti. Vera je že vse pripravila. Prosim, gospod ... Dušan (*mu ponudi stol*).

DUŠAN (*počasi sede*): Hvala, gospodična Cecilija. Kozarec vina bom z veseljem popil. Z jedjo pa moram biti mnogo bolj previden. (*Pokusi vino*).

CECILIJA: Ali vam ni dobro?

DUŠAN (*se nekako izmika*): Sedaj mi je že kar lepo.

CECILIJA: Niste videti bogve kako zdravi ...

DUŠAN: To res nisem. Zato sem pa prišel k teti Martini na zdravljenje.

CECILIJA: Potem boste ostali dalje časa pri nas.

DUŠAN: Tako nekako sva se s teto Martino domenila.

CECILIJA: In mi se bomo potrudili, da se boste kmalu čisto pozdravili.

DUŠAN (*z nasmehom*): Vi bi želeli, da bi se to prav kmalu zgodilo?

CECILIJA: Da, ozdraveti bi bilo treba prav kmalu. Ostali bi pa lahko dolgo časa, če vam bo všeč, seveda. Toda to boste že sami določili.

DUŠAN: Ne vem, če bo to odvisno samo od moje volje.

CECILIJA: Teta Martina bo gotovo želela, da ostanete dolgo časa.

MARTINA: Dušan ve, da je bil v naši hiši vedno dobrodošel.

DUŠAN: S teto Martino je vse urejeno. Besedo pa ima še gospod podesta.

MARTINA (*vesela*): Tega bomo že ukrotili. Če ne drugače pa z moko in s surovim maslom.

CECILIJA: In če bi to ne pomagalo, ga bom še jaz vzela v roke.

IVANA (*nekam hladno*): Mislim, da tvoja pomoč ne bo prav nič potrebna.

CECILIJA (*kakor da ne razume*): Kaj se ve, mama.

MARTINA: To bomo že uredili. Ti, Dušan, se kar lepo udomači pri nas. Hišo poznaš in veš, kaj premore in česa ne. Zaradi vojne smo nekoliko bolj revni, pa se bom potrudila, da zaradi tega tvoje zdravljenje ne bo trpelo škode. Mene dobro poznaš, Vero si tudi že videl in Tone je še vedno pri nas. To smo sami stari znanci. Mojo sestro Ivano in našo Cilko — tako ji pravim jaz, da zveni bolj slovenski — pa boš tudi kar hitro spoznal.

DUŠAN (*Ivani*): Ali ste že dolgo časa tukaj, gospa?

IVANA (*brez posebne zavzetosti za razgovor*): Nekaj tednov.

DUŠAN: In vam ugaja na Krasu?

IVANA (*v istem tonu*): Saj sem tu doma. Sicer pa je za to letovanje bolj vneta moja hčerka.

CECILIJA: Jaz sem bolj vneta za teto Martino kakor za Kras, mama. A so mi tudi kraji pri srcu. (*Dušanu*): In vi, kje pa vam najbolj ugaja?

DUŠAN (*z nasmehom*): V tem trenutku pri teti Martini kakor vam, gospodična sorodnica.

CECILIJA: Drugače pa?

DUŠAN: Tam, kjer sem doma.

CECILIJA: To je daleč, kajne?

DUŠAN: Sedaj je res strašno daleč.

CECILIJA: Kako je sedaj v vašem domačem kraju?

DUŠAN: Ne vem. Ti meseci, kar sem zdoma, pomenijo lahko celo večnost.

CECILIJA: Kdaj ste bili zadnjič na svojem domu?

DUŠAN: Lani, meseca junija. Toda to ni bil več moj dom.

CECILIJA: Kako to?

DUŠAN: Mislil sem, da grem res domov. Vračal sem se iz vojnega ujetništva v Nemčiji. Zelo malo sem vedel, kaj se je med tem v naših krajih zgodilo. Strgan, umazan, skoraj bos, lačen in žejen sem iskal najbližje poti do svoje vasi. Mislil sem, da si bom doma lahko odpočil in se vsaj za nekaj časa skrtil pred vsem hudim.

CECILIJA: Pa se vam ni posrečilo?

DUŠAN: Ne. Ponoči, v trdi temi, v dežju in vetru sem prišel do hiše. Ko sem hotel potrskati na okno, sem zaslišal čisto tuj glas. V moji domači hiši je nekdo govoril v nemškem jeziku. V prvem trenutku sem mislil, da je pač kakšen Nemec pri nas na obisku. Počakal sem toliko, da bi slišal odgovor. Kako bodo moji ljudje, ki nemški ne znajo, temu tujcu odgovorili? Toda odgovor je bil podan v pravilni nemščini. In tisti, ki je govoril, ni bil domač človek. Potem sem slišal še ženske in otroške glasove. Tudi ti so bili nemški. Vzpel sem se po zidu, da bi videl, kdo je pri nas. Nikogar mojih domačih ni bilo... Nemci so jih izselili. Vsak dvom je bil izključen. Stopil sem k sosedovim. Zopet sem prisluškoval in zopet nemška govorica in nemški ljudje. Pri tretjem, četrtem, petem sosedu, povsod isto. Nikjer našega človeka, nikjer naše besede... Kakor da je vse umrlo...

MARTINA: To je moralo biti grozno.

DUŠAN: Da, bilo je nekaj najbolj pošastnega, kar sem doživel. Pozneje sem videl mnogo hudega. Mrtve, zaklane ljudi, utopljenice in obešence, požgane vasi in zapuščena polja. Toda tako težko kakor v tisti mrtvi rodni vasi mi ni bilo več nikoli. Z vso jasnostjo sem doumel, da gre za našo smrt, za več en pogin nas vseh, za najpoglejši zločin, ki ga lahko

kakšen narod nad drugim zagreši... Zavedel sem se, da smo prav Slovenci izbrani za žrtev te vojne. Samo nam je pisana smrtna obsodba, drugi bodo za enkrat še pomiloščeni. Poljaki, Čehi, Francozi utegnejo kaj izgubiti, nas pa sploh ne bo več. Z našo domovino bo tako, kakor z mojim ukradenim domom, kakor z mojo mrtvo vasjo. Nič več, nikogar več in nikdar več. Ta misel me je navdala z grozo...

CECILIJA (*silno prevzeta*): To se skoraj ne da misliti.

DUŠAN: In vendar je bilo neusmiljeno res.

CECILIJA: Kaj ste naredili potem?

DUŠAN: Najprej sem hotel svojo rojstno hišo zažgati.

CECILIJA: Tega niste naredili.

DUŠAN: Ne, nisem. Pa ne iz usmiljenja do ljudi, ki so nam hiše ukradli.

CECILIJA: Ne, usmiljenja niso zaslužili.

DUŠAN: Nič bi me ne bila pekla vest zaradi tega. Bilo je nekaj drugega, kar me je zadržalo. Požgati te ukradene, naropane domove in zbežati, bi pomenilo, podpisati s svoje strani tisto smrtno obsodbo, ki je bila izrečena nad našim narodom. To bi bil obup, dokončna kapitulacija, odpoved. Ne, sem si rekel. Mi se bomo vrnili. S pesmijo in smehom bomo prišli nazaj. Zato naj ti naši domovi počakajo. Naj

ostanejo nepoškodovani... Splazil sem se iz vasi in prenočil v neki razpadajoči bajti ob gozdu.

CECILIJA: To je bil vaš zadnji obisk na domu?

DUŠAN: Zadnji. Potem sem začel iskati sledove za svojimi ljudmi. Zvedel sem, da so jih prepeljali nekam v Nemčijo. Najprej sem hotel za njimi. Pa se ni dalo. Končno so me zaprli in potem vrgli na Hrvaško.

CECILIJA: Tam ni bilo več tako strašno.

DUŠAN: Groze in strahot je bilo celo več. Krvi, zločinov, mučenja in drugih podlosti cele grmade. Samo tistega mrtvega doma ni bilo več nikjer. Drugače pa je bilo videti, kakor da se je satan snel z verige in je zdivjal v naš ubogi svet.

MARTINA: In povsod ti strašni Nemci.

DUŠAN: Na Hrvaškem so jim delali družčino tudi hrvaški ljudje. In v Primorju so divjali Italijani.

IVANA: Saj to ni mogoče.

CECILIJA (*silno začudena*): Tudi Italijani?

DUŠAN: Da, tudi Italijani. Taka je pač resnica, kakor sem jo sam doživel.

CECILIJA: Videli ste, pravite? Videli in sami doživeli?

DUŠAN: Da, videl z lastnimi očmi in tako od blizu, da sem sam samo za las ušel smrti.

CECILIJA: In to so počenjali naši ljudje?

DUŠAN: Vaši? Ne vem, koga mislite s tem. Če ste s srcem na oni strani, potem bi že moral reči: vaši ljudje. Vojaki, fašisti, skvadristi, karabinjerji, vsi, čeprav ne vsi enako kruto.

IVANA: Koga so pobijali in mučili?

DUŠAN: Ljudi, ki so imeli na vesti samo en zločin.

IVANA: A vendarle zločin...

DUŠAN: Da, po filozofiji ubijalcev.

CECILIJA: Drugače ne?

DUŠAN: Ne, saj je bila krivda samo v tem, da so ljubili svojo domovino in niso mogli pritrditi krivici, ki jim je bila storjena.

IVANA: Torej so bili uporniki?

DUŠAN: Da, uporniki. Ker so se zločinu uprli, pa samo zaradi tega.

IVANA: Če bi se ne upirali, bi se jim ne zgodilo nič hudega.

DUŠAN: Nič hudega... Ne vem, kaj mislite s tem. Morda bi jim vasi res ne zažigali, morda bi posameznikov ne streljali. Glavno je, da so bili z nami Slovenci vred na smrt obsojeni. Če jim svoboda ni bila prazna beseda, so se morali upreti... Toda če vas ta njihov odpor moti, gospa, mislite na tiste, ki se niso prav nič upirali, pa so bili vseeno pobiti.

IVANA: To je vendar nemogoče...

DUŠAN: Tako bi človek mislil, če bi ne poznal resnice, kakršna je.

IVANA: Koga so pobijali brez slehernega vzroka?

DUŠAN: Srbe na Hrvaškem, na primer, Srbe v Bački in Vojvodini. Poljake na njihovi zemlji, Ukrajince, Beloruse in Ruse.

MARTINA: In Slovence na Primorskem.

IVANA: To se je moralo zgoditi po pomoti.

DUŠAN: Po pomoti razuma in srca, če hočete.

Po pomoti, ki se ji pravi podlost in zloba.

IVANA: Mi o tem nismo zvedeli ničesar.

DUŠAN: V časopise tega ne dajejo. In v radiu, če ga prav ne nastavite, o takih stvareh molče. Kdor pa hoče zvedeti resnico, jo končno vendarle zve. Italijanski vojaki, ki so se vrnili iz Hrvaške, so marsikaj povedali. Oni, ki so prišli iz Rusije, še več. In tudi begunci so vsepovsod.

IVANA: Pa je včasih tako težko verjeti.

DUŠAN: To je zaradi tega, ker bi človek moral menjati svoje simpatije, ako bi verjel. In marsikaj bi moral spremeniti in obžalovati.

IVANA (*užaljeno*): Ne vem kaj bi morala obžalovati.

CECILIJA: Mama, saj...

DUŠAN: Nič nisem očital.

IVANA: Jaz sem čutila, da je bilo nekemu namenjeno.

MARTINA: Bodi vendar pametna, Ivana. Kdor je toliko pretrpel kakor naš Dušan, ne more govoriti v samih hvalospevih, kakor se delajo

napitnice slavljencom... Danes je še prezgodaj, da bi se začeli prepirati. Za to bo še dovolj časa. Ko se bomo nekoliko bolj spoznali, se bomo lahko tudi temeljito sporekli, če bo treba. Danes pa še ne. Dušan, daj vzemi kako malenkost. (*Mu ponuja*).

DUŠAN (*vzame kaj malega*): Prosim.

MARTINA: Saj se ti med potjo menda ni pre-dobro godilo.

DUŠAN: Tega bi res ne mogel trditi. Včasih smo po cele dneve hodili skozi same požgane kraje. Drugič si zopet v vasi nismo upali. Vedno se je plazila smrt pred nami in za nami.

CECILIJA: Vas je bilo mnogo?

DUŠAN: Mnogo nas je odšlo na pot, malokdo je došel na cilj.

CECILIJA: Vi ste jim ušli.

DUŠAN: Da, jaz sem imel nekaj več sreče kakor drugi.

MARTINA: Komu ste padli v roke?

DUŠAN: Skvadrinom. V neki vasi na Hrvatskem so nas obkolili. Mnogo naših je padlo v borbi.

Druge so ujeli. Tudi jaz sem bil med njimi.

CECILIJA: Kako ste se mogli rešiti?

DUŠAN: Bilo je skoraj čudežu podobno. Zvezani smo morali prisostvovati najbolj groznemu prizoru, ki si ga je mogoče misliti. Petnajst naših fantov so dobesedno zavili v klobčič

bodeče žice. Potem so vse skupaj krvave in razmesarjene zakotalili po pobočju v prepad. Tako nečloveškega krika nisem še nikoli slišal. Bilo je tako grozno, da bi človek poblašnel. Ko so začeli znašati nove klobčiče žice, da bi naredili z nami prav tako strahoten poskus, so začele pokati s soslednega hriba naše strojnice. Tako smo bili rešeni... Tudi to je težko verjeti, kajne, gospa sorodnica?

IVANA (*molči*).

DUŠAN: In vendar je to samo eden izmed takih strahotnih prizorov. Bilo jih je na stotine in tisoče. Sneg, dež, vihar, vse to je bilo v primeri s človeško hudobijo kar malenkostna zadeva. Bolezen bi bila skoraj počitnicam podobna, če bi ne bilo tistega beganja iz kraja v kraj. Nekoliko stradanja, to ni nikogar več vznemirjalo. Hujša je žeja, ki ne pozna prav nobene šale. Strgana obleka, pošvedrani čevlji, uši in stenice, vse to tvori že dnevni red takega življenja. Samo na zlobo tujcev in na izdajstvo domačinov, samo na to se ne moreš nikoli navaditi.

CECILIJA (*z neko vnemo*): Vendar ste vzdržali.

DUŠAN: Da. Zaradi tistega mrtvega doma, ki ga nisem zažgal in ki čaka name. Zaradi vere v lepšo bodočnost. In zaradi boljšega sveta, ki bo vstal iz ruševin zaradi našega trpljenja.

IVANA: In če vsega tega ne bo?

DUŠAN: Če bi nas to upanje varalo, bi naše življenje izgubilo smisel. Toda to se ne more zgoditi.

IVANA: Ali to tako za gotovo veste?

DUŠAN: To je nekakšen prvi člen naše vere v življenje. Kdor ga zataji, se odpove svojemu narodu.

CECILIJA: Vi ga ne boste nikoli zatajili.

DUŠAN: Ne, nikoli.

MARTINA: Dokler imamo take fante, se nam ni bati.

DUŠAN: Meni se zdi, teta Martina, da to niti posebno junaštvo ni. Gre bolj za obrambo življenja kakor za heroizem. Vsaka bilka in vsaka žival se brani pred smrtjo. Tako se branimo tudi mi.

MARTINA: O, tudi junaštva je mnogo. In ti, Dušan, nisi med zadnjimi... Toda ti danes preveč govoriš. Gotovo si že utrujen.

VERA (*vstopi in obstoji pri vratih*): Gospodična Cecilija...

CECILIJA: Da, Verica, kaj je novega?

VERA: Major Pietro Tarlani je spodaj.

CECILIJA (*nekam osramočena*): In kaj hoče?

VERA (*iznenadena*): Da bi prišli dol.

CECILIJA: Reci mu, da nimam časa.

IVANA: Cecilija!

CECILIJA: Reci mu, da ne utegnem.

IVANA: Kaj pa naj to pomeni?

CECILIJA: Nič posebnega, mama. Danes ga ne maram videti.

IVANA: Pojdi dol in se opraviči sama.

CECILIJA: Ne, ne grem. Nič mu nimam povedati. Ali še nisi šla, Vera?

VERA (*odide*).

Med molkom, ki je nastal, zavesa počasi pada.

DRUGO DEJANJE

Ista soba pri Gregoričevih. Telovo 1942. leta. Okna so okrašena s cveticami in gorečimi svečami. Procesija je pravkar odšla mimo hiše. Sveče plapolajo v rahlem vetru. Iz daljave je slišati še glas cerkvenih zvončkov.

VERA (*stoji ob oknu, nekaj urejuje in popravlja.*)

TONE GORTAN (*tiho vstopi*): Vera!

VERA (*se zdrzne*): Ti si, Tone? Kaj je?

TONE: Si bila na sestanku?

VERA: Da, bila sem. Kakor smo bili domenjeni.

TONE: Ali se je vse srečno izteklo?

VERA: Da. Neopaženi so prišli preko železniške proge. Dale smo jim, kar smo imele s seboj.

TONE: Kakšni fantje so bili?

VERA: Večinoma naši Kraševci. Med njimi nekaj Ljubljancev.

TONE: Je bil Jošt ob pravem času na mestu?

VERA: Prišel je pred nami. Rekel je, da bi rad še danes govoril s tabo. V gozdu nad Selami ga boš našel. Pravi, da čaka na tvoje sporočilo.

TONE: Ali ti je povedal, kakšno je to sporočilo?

VERA: Ne.

TONE: Našega Dušana ti ni nič omenil?

VERA: Ne.

TONE: Tudi pozdravov ni naročil zanj?

VERA: Saj ti pravim, da nisva o njem nič govorila.

TONE: Ali veš, da ga kličejo nazaj? Menda se bojijo zanj.

VERA: Saj še ni do konca ozdravel.

TONE: To ni važno. Ko pride ukaz, je treba iti. In Dušan to ve bolj ko midva. Kdo je danes kurir?

VERA: Milka in Francka.

TONE: V redu. In nabiranje denarja? Kako daleč ste s tem?

VERA: Mislim, da nam ne boš mogel nič očitati.

TONE: Potem je prav ... Še nekaj ti moram povedati. Pazi na gospo Ivano!

VERA: Na našo gospo Ivano? Zakaj vendar?

TONE: Nič več ne morem povedati. Pazi, kam hodi in s kom govori.

VERA: To vendar nima smisla. Saj je sestra naše gospodinje in Slovenka kakor jaz.

TONE: Po krvi in jeziku, da, po srcu ne. Pazi, sem ti rekel.

VERA: Ali misliš, da je treba vedno samo ukazovati? Ti boš trd mož.

TONE (*z nasmehom*): Če bom, boš ti zaradi tega lahko mirno spala.

VERA (*nejevoljna*): Saj nisem tako mislila...

Ali mi imaš še kaj naročiti?

TONE: Ne, to bi bilo vse. Ni se treba jeziti. Saj nisem tako slab fant.

VERA: Za fanta bi te ne marala. Za predsednika si pa kar dober. Beži sedaj, da naju ne dobe skupaj.

TONE (*se smeje*): Veš, kaj bi naredil, če bi naju zalotila gospa Ivana?

VERA: Pobrisal bi jo, kakor da te je burja vzela.

TONE: To bi bilo čisto narobe. Nežno in plaho bi te pritisnil na srce in bi jecljal: Verica, moja Verica.

VERA: Glej, da takoj izgineš! Sicer boš za kazen res moral kaj takega narediti.

TONE: Tako kazen bi za silo prenesel. Nikar ne bodi huda, Vera! Saj veš, kako je.

VERA: Pojdi že vendar. Jaz moram še sveče ugasniti. (*Gre k oknu.*)

TONE (*odide*).

VERA (*ugaša sveče in urejuje cvetice, ki so ostale na oknih*).

CECILIJA in DUŠAN (*vstopita*).

VERA: Ali ste že nazaj?

CECILIJA: Samo midva. Mama in teta sta našli neke znanke in sedaj seveda ne morejo narazen.

VERA (*je opravila svoje delo in odhaja*).

CECILIJA (*gre k oknu in se igra s cveticami*).

DUŠAN (*pride k nji, ne da bi kaj rekel*).

CECILIJA: Kako ti je ugajalo, Dušan?

DUŠAN: Lepo je bilo. V teh krajih in med takimi ljudmi se človek dobro počuti.

CECILIJA: Ti imaš rad naše ljudi...?

DUŠAN: Tako lepo je slišati, če ti govoriš o naših ljudeh.

CECILIJA (*nekoliko v zadregi*): Saj smem, ali ne?

DUŠAN: Slovenka za to ne potrebuje dovoljenja.

CECILIJA: Da, Slovenki tega res ni treba. Hudo pa je, če človek ne ve, kaj je. Meni se je dolgo časa tako godilo.

DUŠAN: Sedaj nič več ne dvomiš?

CECILIJA: Težko je, odtrgati se od vsega, kar sem podedovala od očeta.

DUŠAN: Tudi to se bo počasi uredilo. Tega, kar je dobro, ne bo treba zatajiti. Goethejevega Fausta bodo morali priznati zmagovalci od vzhoda do zahoda. Tudi Slovenci ne nameravamo podreti »milanskega doma« in rimskih muzejev. Mi bomo zrušili samo tuje barbarstvo.

CECILIJA: Ali misliš, da bo to šlo brez rušenja.

DUŠAN: Marsikaj bo uničeno, o tem ni dvoma. Pravica do življenja je več kakor knjige in staro kamenje. Toda to uničevanje ni cilj. Je

le potrebno zlo, ki se mu nihče ne more izogniti.

CECILIJA: In vendar ti danes le z muko čitaš italijanske knjige ali pa jih sploh ne vzameš v roke.

DUŠAN: Imaš prav. Vendar tudi v tem ni sovraštva do kulture italijanskega naroda. To je bolj psihološka zadeva kakor načelen sklep. Danteja in Manzoniya priznavam, čeprav ju danes ne morem brati. Ko bomo zmagali in glavne krivice pozabili, bo to brez težave šlo. Danes mi je nemogoče in se mi gabi. Moraš vedeti, da živimo na tleh, kjer se v imenu Danteja in Manzoniya ne sme tiskati nobena slovenska knjiga, še molitvenik ne. Danes mora služiti italijanska kultura kot uspavalno sredstvo za našo »eutanzijo«. Slovenski otroci prenašajo ta kulturni strup iz šole na dom in iz doma v šolo. Kako naj vzamem v roko italijansko knjigo, ne da bi občutil zločin, ki se pripravlja.

CECILIJA: V zadnjem času tudi to dobro razumem.

DUŠAN: Ko nas boš še bolj spoznala, boš videla, da smo v svojem bistvu zelo ponosen narod. In boš morala priznati, da imamo mnogo vzroka za svoj ponos.

CECILIJA: Ali nimajo tega tudi drugi narodi?

DUŠAN: Ponosa jim gotovo ne manjka, pravim

pa, da se mi bolj upravičeno sklicujemo na svoje uspehe.

CECILIJA: Bolj kakor veliki narodi? Tega ne razumem dobro.

DUŠAN: Bolj kakor veliki narodi. In to zaradi tega, ker nismo nikoli delali krivice. Nikoli nismo ropali in kradli tujega. Vedno smo samo ustvarjali in delali, in drugi so nam kradli in nas ropali. Mi smo vse, kar imamo, zgradili iz svojega in s svojimi ljudmi. V tujini smo se samo učili. To je velik kapital. Naši sosedje nimajo pokazati ničesar, kar bi bilo temu enakovredno.

CECILIJA: Pa zakaj pravijo slovenske knjige, da je našemu narodu ravno ponosa manjkalo?

DUŠAN: Ugovor je dober. Tudi jaz vem zanj, pa kljub temu postavljam svojo trditev. Govori in piše se res o tem, da smo Slovenci hlapčevski, nesamostojni, na nepravi način ponižni. Neka resnica je za vsem tem prav gotovo. Zgodovina res da govori o pomanjkanju ponosa. Pa morda ne gre za ponos, ampak za nekaj drugega. Videl sem, da so naši kmečki in delavski ljudje celo v tujini ostali ponosni na svoje slovenske sposobnosti. Morda je vsa skrivnost v tem, da se Slovenci kot majhen narod bolj zavedamo omejenosti vsega človeškega prizadevanja. Mi smo kljub samozavesti bolj človeško skromni, uslužni in

uvidevni. Naš ponos ni slepa nadutost in ne prazno hvalisanje. Zdi se mi, da je včasih v naši uslužnosti več modrosti pa tudi samozavesti kakor v tuji zaljubljenosti vase. Menda smo le bolj resnicoljubni od drugih... Vsaj na Krasu moraš o tem večkrat razmišljati. Našega Kraševca blesk italijanskih mest nič prav ne gane. Velike hiše, pristanišča, šole, gledališča, muzeji, izobraženstvo, vse to priznava kot dejstvo. Priznava tudi, da je vse to po večini tuja ustvaritev. Pa se ne čuti zaradi tega nič majhnega in nebogljenega. S ponosno glavo gre mimo tega in si misli svoje. Če praviš, da je suženjsko razpoložen, se motiš. Ni in ne bo nikoli. Če ga izzoveš s svojo baharijo, bo rekel morda: Mi bi bili na vašem mestu naredili še več in boljše. Govoril sem s preprostimi ženicami, ki so se vrnile po nekaj mesecih iz internacije nekje na jugu. Tako ponosne so bile na svoje kraje in na ljudi, ki tukaj stanujejo, da se je še meni čudno zdelo... Ivana Cankarja in njegov gnev razumem. Tako do konca resnicoljubnega človeka in umetnika je težko najti. Če bi bil Italijan ali Francoz, bi imel najbrž še več vzroka za kritiko. Pri nas je pisanje vse bolj stvar srca in vesti kakor pa drugod.

CECILIJA: Kako to misliš? Saj se trudim, da bi razumela, pa se mi ne posreči dobro.

DUŠAN: To je zato, ker je predavatelj slab in nevajen takih razlag.

CECILIJA: To že ne bo res. Najbrž le meni manjka znanja.

DUŠAN: Tudi ti hočeš biti na naš slovenski način skromna.

CECILIJA (*se smeje*): Po tvoje bi to pomenilo, da tudi modra in uvidevna, če sem te prav razumela.

DUŠAN: Dobro si me razumela. Zato boš razumela tudi trditev, da je pisanje pri nas predvsem stvar srca in vesti.

CECILIJA: Se bom potrudila.

DUŠAN: Glej, Slovenci smo majhen narod. To ima svoje slabe strani, ki so nam vsem skupaj dobro znane. Ima pa tudi velike prednosti.

CECILIJA: Imaš kaj upanja, da boš to dokazal?

DUŠAN: Tako iskreni poslušalki, kakor si ti, mislim da bom... Prednost majhnega naroda je predvsem v domačnosti njegove kulture. Naša slovenska skupnost je bolj družina kakor država. V družini pa je vse stvar srca in vesti. Naši umetniki poznajo svoj narod, kakor se poznajo ljudje v družini. Dobro in slabe strani te naše skupnosti so jim nekako na dlani. Njihova zavzetost za dobro je kar materinsko prisrčna, prav tako pa je tudi odpor ob napakah bolj žgoč in boleč. Ivan Cankar govori s svojimi osebami, kakor se

razpravlja o križih in težavah v domači hiši. In tudi o njem so govorili tako neusmiljeno in brez prizanesljivosti, kakor delajo obračune člani iste družine, kjer ni osebnih in ne družinskih skrivnosti. Pri velikih narodih umetnik knjigo napiše in čaka potem samo na honorar in na slavo. Slovenec pa honorarja skorajda ni dobil, slavo je dosegel šele po smrti, čakal pa je na spreobrnitev in poboljšanje svojih ljudi. Vse to je posledica družinskega značaja naše kulture. Domačim ljudem ne boš dajal honorarja, ker so kot domačini tako dolžni delati, slavil jih ne boš, ker se to v družini ne spodobi, dokler je dotični živ, pač pa boš stikal za vsakim, kako je pošten in koliko se je poboljšal, ker je to v ozkosti doma velikega pomena.

CECILIJA: Na to nisem še nikoli mislila.

DUŠAN: Na to tudi pri nas premalo mislimo in zato marsikaj čisto napačno razložimo.

CECILIJA: Včasih sem tudi jaz imela občutek, da je slovenska literatura za čuda osebna.

DUŠAN: V družini je varovanje življenjskih skrivnosti in tajnosti skoraj nemogoče. V naši literarni zgodovini skoraj prav tako. Pri vsaki knjigi stikamo za osebnimi doživetji pisatelja samega. Vsakega hočemo poznati do mozga. Za vsakega vemo, ali je osebno ljubezniv ali pa surov, ali je pijanec, razuzdanec ali kaj

podobnega. Vemo, koliko zasluži in koliko zapije, vemo, kje stanuje in kam hodi na obisk.

CECILIJA: Umetnikom taka domačnost najbrž ni posebno dobrodošla. In ne vem, če bi ti dali prav, ko trdiš, da je to prednost kulture malega naroda.

DUŠAN: Ne trdim, da se našim umetnikom dobro godi. Tudi ne pravim, da se v tej družinski tesnobi čutijo srečne. Naši umetniki so večinoma mnogo trpeli. Toda umetniki na srečo umirajo, umetnine pa ostajajo. Mrtvih pa se člani družinske skupnosti ne boje več. Nevoščljivost mine, borba za prvenstvo tudi, prerivanje za ugodnosti prav tako. In potem se začne povečevanje. Postavljanje spomenikov, odkrivanje plošč, pisanje monografij, tekma v hvalospevih. Naša ljubezen se budi ob grobovih. In potem postane tista ozkost družine naši kulturi v blagoslov. Tisto ubogo, dostikrat obsojeno in proketo umetnikovo življenje se nam prikaže v novi luči. Kakor smo poprej zavračali, tako fanatično pozneje sprejemamo in hvalimo...

CECILIJA: Menda je res tako.

DUŠAN: In potem se začne veseli ali celo častitljivi del našega kulturnega rožnega venca. Če si hodil nekaj let v šole, poznaš lahko skoraj sleherno slovensko knjigo, vse muzeje,

vse opere in druge skladbe, obiščeš lahko vse umetniške zgradbe. To ustvarja čisto drugačne odnose med človekom in kulturo kakor pri velikih narodih. Pri nas gre res za ljubezen do umetnosti, drugod pa ...

CECILIJA: ... No, kako pa drugod?

DUŠAN: Ne vem, kako naj povem. Česar ne poznaš, tega ne moreš ljubiti. Člani velikega naroda poznajo neposredno samo drobce svoje kulture. Za vse drugo vedo le iz raznih priročnikov. To je za ljubezen premalo. Pač pa lahko nasiti človekov ponos ali čut za veličastnost. Mislim, da ni preveč, ako pravim tej naši vnemi — ljubezen do kulture.

CECILIJA: Ali ni včasih vendarle nekoliko prevelika?

DUŠAN: Kdor je odraščal v tujem ozračju, bo moral tako reči. Tudi ne mislim na vse tiste, ki o kulturi svojega naroda govore, ne da bi jo poznali, samo naučeno in neiskreno. To pač ni ljubezen. Našo zavzetost za slovensko kulturo bo razumel do konca samo oni, ki ve, da nam je umetnost dolga stoletja nadoomeščala tudi lastno državnost. Veliki narodi morejo posvečati mnogo ljubezni svoji državni ureditvi, svojemu političnemu, gospodarskemu in socialnemu napredku. Tudi mi bomo to storili, ko bomo svobodni. A dosedaj smo bili v teh stvareh vedno pod tujim jerob-

stvom. Zato smo se tembolj oklenili umetnosti, ki je bila povsem naša. To morda samo po sebi resda ni prednost malega naroda, a ljubezen, ki je iz te nujnosti nastala, ima vsaj za sedaj svojo veliko ceno... No, ali se mi je dokaz posrečil?

CECILIJA: Da, gotovo se je posrečil... Vendar ne smeš biti preveč ponosen na to.

DUŠAN: Zakaj pa ne?

CECILIJA: To bi lahko prav za prav že sam vedel.

DUŠAN: In če ne vem?

CECILIJA: Potem pač nočeš vedeti.

DUŠAN: Ali mi pa ti nočeš povedati.

CECILIJA: O, to pač ni tako težko.

DUŠAN: No, zakaj ne smem biti ponosen na svoje dokaze?

CECILIJA: Na dokaze si že lahko ponosen, ne pa na to, da ti prav jaz verjamem. Tvoja poslušalka že nekaj časa ni več povsem objektivna kritik, ko ji je dano poslušati tvoje dokaze.

DUŠAN (*jo prime za roko*): Torej je pristranska.

CECILIJA: Celó hudo pristranska.

DUŠAN: Za znanost je to lahko izguba, za prijateljstvo ni. In jaz sem tega pomanjkanja objektivnosti zelo vesel.

CECILIJA: Pa zopet samo kot Slovenec, ki je storil nekaj dobrega za svoj narod?

DUŠAN: Ne, Cilka. Tokrat predvsem kot človek.

CECILIJA: To zelo rada slišim... Nič ne vem, kaj se te dni dogaja z menoj. V duši se je nekaj čisto do tal porušilo, in vendar se mi dozdeva, kakor da podrtije ni nikjer. Kakor da so neke dobrohotne roke vse ruševine tiho in brez hrupa pospravile in je sedaj vse novo.

DUŠAN: To so roke tete Martine.

CECILIJA: Tudi njene... Dušan, a ne samo njene. Veliko mesto na jugu je samo še spomin. Komaj vem, da imam tam hišo. Kakor da nisem bila toliko časa tam doma. Rada bi šla v Ljubljano, v Vrbo, na Bled, v Kamnik in v belo Celje. Hotela bi videti tvoj dom, takšnega, kakor je bil nekoč, in ne takega, kakor je danes. Obiskala bi Mater božjo na Brezjah. Pa ne sama.

DUŠAN: Ali veš, Cilka, da vsega tega še dolgo ne bo?

CECILIJA: Saj tega me je vedno grozno strah.

DUŠAN: Še ni čas za to. Sedaj še ne smeš sanjati o sreči, kakor da je že pred durmi. Pač pa je treba mnogo mnogo poguma. Tudi samotnih poti brez spremstva te ne sme biti strah.

CECILIJA (*čisto ob njem*): Saj bom pogumna.

DUŠAN (*jo prime za obe roki in ji gleda v oči*): Vem, da boš...

IVANA (*je med tem neopaženo vstopila*).

DUŠAN: ...saj si slovensko dekle.

- IVANA (*zelo hladno*): Cecilija, pojdi v kuhinjo. Teta Martina te potrebuje.
- CECILIJA (*iznenadena, v zadregi*): Takoj, mama ... (*Odide.*)
- DUŠAN in IVANA (*oba nekaj časa molčita*).
- IVANA: Kaj naj to pomeni?
- DUŠAN: Ne vem, kaj mislite, gospa.
- IVANA: Ali ni to zloraba gostoljubja?
- DUŠAN: Se ne zavedam, da bi kaj takega zagrešil.
- IVANA (*strupeno*): Ni čudno, saj ste prišli iz gozdov.
- DUŠAN: Gospa Ivana, v naših gozdovih je bilo več kulture srca kakor v vaših salonih.
- IVANA: Vi me neprestano žalite. Kar ste stopili v to hišo, ste neprijazni z menoj.
- DUŠAN (*mirno*): Tudi tega se ne zavedam.
- IVANA: Čudno, ko ste vendar toliko študirali, kakor vedno pripovedujete.
- DUŠAN: Ne spominjam se, da bi se bil kdaj s tem postavljaj.
- IVANA: Če ne meni, ste pa moji hčerki večkrat pripovedovali o svojem študiju doma in v tujini.
- DUŠAN: Da, to sem res storil, pa mislim, da ni nič hudega.
- IVANA: Glavo ste ji natrpali s svojimi blaznimi mislimi in načrti, da je sedaj vsa neumna.

- DUŠAN: Preprosteje povedano: razkril sem ji to, kar ste ji vi kot mati zamolčali.
- IVANA: Ne dovoljujem, da kdo posega v moje osebne pravice in dolžnosti.
- DUŠAN: Obžalujem, da vas je to grenko prizadelo, ni mi pa žal, da sem to storil.
- IVANA: To je zopet ena vaših nesramnosti. Povejte, kaj nameravate z mojo hčerko.
- DUŠAN: Gospa, tudi njej ničesar ne vsiljujem. Povem, kar mislim in kakor mislim. Vesel sem, da jo je moja beseda sprijaznila z domovino njene matere.
- IVANA: Vi boste odgovorni za njeno nesrečo.
- DUŠAN: Kakšno nesrečo mislite, gospa? Ali je to že nesreča, če se hčerka slovenske matere zave svoje narodnosti?
- IVANA: Nesreča je, če pade v roke takemu človeku, kakor ste vi. Saj vas lahko vsak čas aretirajo, zapro in celo ustrelje. In kaj bo potem z njo? Ali mislite, da to ni nesreča?
- DUŠAN: To bi bila nesreča zame in morda še za teto Martino... Zame je vseeno. S teto Martino pa sva se o vsem dogovorila. Vam in vaši hčerki se zaradi mojega bivanja v tej hiši ne bo zgodilo nič hudega.
- IVANA: O tem nisem nič prepričana... Sploh pa nočem, da ji mešate glavo s svojo zaljubljenostjo.

DUŠAN: To najbrž ni prava beseda, gospa Ivana. Za zaljubljenost so vse prerესni časi. Vaša hčerka to prav tako dobro ve kakor jaz sam. Priznavam pa, da jo imam rad in da se bo treba o tem nekoč porazgovoriti.

IVANA: Pa ne z mano. Za svojo hčerko bom našla drugačnega moža.

DUŠAN: Če ga bo tudi ona hotela, bo moralo biti še meni prav.

IVANA: To ste povedali nekam ironično.

DUŠAN: Ni ironija, gospa. Je bolj začudenje, da še vedno mame izbirajo ženine svojim hčerkam.

IVANA: To vas prav nič ne briga. Sicer pa ji Pietra Tarlanija nisem izbrala jaz. Sama se je zanj navdušila.

DUŠAN: Pa je tudi sama s tem prenehala. Vse to je čisto v redu.

CECILIJA in MARTINA (*planeta skozi vrata*).

MARTINA (*steče k oknu in gleda v daljavo*):
Vasi goré...

DUŠAN: Kje? Kaj se je zgodilo?

CECILIJA: Skvadristi so danes zjutraj odšli iz kasarne v smeri proti Bistrici. Sedaj goré vasi tam okoli.

IVANA: Saj je lahko tudi navaden požar.

MARTINA: Ni mogoče, ker gori na sedmih različnih krajih.

IVANA: Kje je to?

MARTINA: Kraji med Bistrico in Knežjo vasjo.

CECILIJA (*gleda skozi okno*).

IVANA: Gotovo so koga tam našli.

DUŠAN: V sedmih vaseh naši istočasno niso bili. Tako vseprek požigajo le, če je kdo kaj izdal.

IVANA: Če ni ničesar, ni mogoče nič izdati.

DUŠAN: Pa so povsod ljudje, ki raje umrjejo, kakor bi nehali biti Slovenci.

IVANA: Kdo pa jim jemlje to pravico? Vsakdo je lahko Slovenec, če to hoče.

DUŠAN: Da, doma v svoji hiši, morda še na njivi. Na cesti in v uradu že ne več. V šoli in v vojski pa še celo ne.

IVANA: Kdor hoče z glavo skozi zid, se pobije.

DUŠAN: Včasih je treba tudi zidove prebiti. Ne z glavo, temveč z dinamitom. Mi nismo imeli druge izbire.

IVANA: Mogli bi čakati na konec vojne. Saj upate, da boste zmagali.

DUŠAN: Mi celo vemo, da bomo zmagali. Vemo pa tudi, da je treba za to zmago vse tvegati.

IVANA: Tudi življenje nedolžnih?

DUŠAN: Nedolžne ubijajo naši sovražniki.

IVANA: V vojni delajo krivice na obeh straneh.

DUŠAN: O tem ni dvoma. To tudi ni važno. Važno pa je, kdo je v tej vojni začel z grozotami brez mej. Kdo je začel pobijati civilno

prebivalstvo? Kdo je preseljeval in požigal? Kdo je uvedel sistem talcev? Gospa, to nismo bili mi. Naš upor je prav zaradi teh grozot nastal. Mi se samo branimo. Branimo pa se divje in zagrizeno, ker vemo, da gre na življenje in smrt. In ne mislimo popustiti.

IVANA: Tudi če bo sleherna vas požgana?

DUŠAN: Na to vprašanje se ne da nič odgovoriti. Kdor upor vodi, si sam izbira sredstva za doseg svojega cilja. Če se kaka stvar ne obnese, jo je treba opustiti. Toda to pomeni samo spremembo taktike, ne pa kapitulacijo. Samo eno je gotovo: Mi na to besnost ne moremo odgovoriti tako, kakor bi naši sovražniki hoteli. Mi kratkomalo ne moremo in ne smemo prenehati z odporom. Če to naredimo, potrdimo nasilje za vse večne čase in se odpovemo svobodi. Le če se fašizem prepriča, da z nasiljem svobodoljubnih ljudi ni mogoče ustrahovati, je njegova moč zlomljena.

IVANA: To je čisto nečloveška filozofija.

DUŠAN: Recite raje, da je to modrost, do katere pride narod v najhujši življenjski grozi, v trenutku, ko visi nad prepadom uničenja. Motite se, če mislite, da je vojna vojni podobna. Ista beseda še od daleč ne pomeni iste stvarnosti. Sedanja vojna je izbruh sovražstva in zlobe in ne samo prepir za kos

zemlje in za kake petrolejske vrelce. To je zarota proti svobodi sveta. Strahotno mrcvarjenje resnice, peklenški porog pravici, organizacija zla za uvedbo novega tlačanstva. Kdor to enkrat občuti, ne more več popustiti. Življenje pod zastavo tega novega tiranstva bi ne imelo več smisla. Če rešimo svoje hiše in nekaj človeških življenj, izgubimo svobodo in čast za vedno.

IVANA: Tako pravijo tudi oni, zoper katere se borite.

DUŠAN: To strahotno potvarjanje resnice, ta organizirana laž, je že posledica novodobnega tiranstva. Morate vedeti, da fašizem — italijanski in nemški — ne ropo samo materialnih vrednot. Ta sistem krade tudi pojme, besede, ideje in ideologije. Pa je vse to opremil z žigom svoje laži. Prebarval je celo vrsto besed, kakor naredi cigan z ukradenim konjem, in jih je postavil na ogled kot svoje. Hitler vam govori o Bogu, v katerega ne verjame, z ginjenostjo pobožne redovnice, pa misli v resnici na nemško raso in kri, ki je sama sebi zakon. Govori vam o Previdnosti, ki jo postavlja pod kontrolo Göbbelsovega propagandnega ministrstva in jo istoveti z načrti nemškega generalnega štaba. Vedno se sklicuje na pravico, pa misli le pravico močnejšega, ki sploh nikaka pravica ni. Pravi, da

ustvarja novi red, novi svet, novo dobo zgodovine, a le uvaja metode džungle in krvavi nered divjaštva. Zato pravim, da te vojne ne moremo meriti s starimi merili. Stari osvajaļci z Napoleonom vred so bili mnogo manj strašni.

IVANA: Ali mislite, da slovenski ljudje za vse to vedo? Saj vendar govorite o uporu naroda kot celote.

DUŠAN: Naši ljudje vedo mnogo več, kakor vi mislite. Posebno tu na Primorskem. Ne pravim, da se vsi zavedajo celotne strahote. Mi danes morda res še nismo ves narod. Zato je bila naša narodna vzgoja zadnja leta preslaba. Zavedamo pa se, da smo vest vsega naroda. Čutimo, da smo odkrili zadnjo in edino odrešilno misel, ki nas bo vse osvobodila.

IVANA: To je zelo ponosna domneva... Martina, kaj praviš ti k vsemu temu?

MARTINA (*ki je ves čas z vnemo poslušala*): Vem, da ima Dušan prav.

IVANA: In se nič ne bojiš, da lahko zaradi tega vse izgubiš?

MARTINA: Tudi če bi bila neprizadeta in boječa, kakor si ti, bi lahko vse izgubila. In če bom jaz vse zgubila, bo pa narod morda prav tako vse najlepše rešil. Ivana, tu smo vsi ene misli, čeprav ne znamo tega vsi tako jasno povedati kakor Dušan. Več kot dvajset let

smo čakali na te dneve. Kako bi mogli danes izdati svoje pričakovanje.

IVANA: Meni pa se le dozdeva, da ste vsi enako slepi. Ali ne vidite, proti kaki sili se borite?

MARTINA: Čez kako leto dni bo ta sila strta.

IVANA: Vi z možnostjo lastnega propada sploh ne računate.

DUŠAN: Vemo tudi za to možnost. Vemo, kakor veste, da bi mogel vlak iztiriti, pa vendar stopite vanj in se peljete. Vemo, kakor vemo za možnost, da se okužimo, če strežemo bolniku, in vendar zaradi tega službe ne odklonimo.

IVANA: Morda je to junaštvo in drznost brez primere. Ne vem, ne upala bi soditi in prevzeti take odgovornosti. Zdi se mi pa, da pripisujete svoji borbi vse prevelik pomen. Nekaj slovenskih čet, pregnanih v gozdove, lačnih in slabo oboroženih, ne bo odločilo zmage...

DUŠAN: V vojni so lahko tudi malenkosti važne. Zmaga je rezultat velikih in majhnih dejanj. Poleg tega nismo sami. Vsa Jugoslavija je v upor. Čez nekaj časa bodo vstali Francozi, Belgijci, Poljaki, Čehi in še kdo. Tedaj boste videli, kaj pomenijo vse take malenkosti.

IVANA: Za vse imate dokaz in vendar me z nobeno stvarjo ne morete prepričati. Moj pogled na vse to je drugačen. In bo najbolj

prav, če bom odšla s hčerko tja, kamor spadava.

CECILIJA (*zelo odločno*): Mama, jaz ne grem nikamor.

IVANA (*ogorčeno*): Kako si drzneš? In še vpričo tujega človeka.

CECILIJA: Dušan ni tuj človek. In če drugi tvegajo svoje življenje, bom si upala jaz vsaj povedati, kar mislim.

MARTINA: Kdor bo hotel, bo ostal, komur ne bo dobro med nami, bo šel tja, kjer mu bo bolje. Vsi pa moramo vedeti, za kaj gre v teh dneh... Tam goré slovenske vasi. Bogve koliko ljudi so pobili, bogve koliko jih bodo še. In vendar ne moremo ničesar preklicati. Tukaj smo in taki smo. Tu živimo ali umrjemo.

IVANA: Tako bi sestra sestre ne smela udariti v obraz.

MARTINA: Tvoji ljudje od tam doli so bíli naš narod dve desetletji. Takrat bi si bila morala pridobiti pravico do sodbe in obsodbe. Danes je nimaš več.

IVANA: Sedaj vsaj vem, kaj mi je storiti. Cecilija, jutri zjutraj odpotujeva.

CECILIJA: Jaz ne grem nikamor.

Z a v e s a p a d a.

TRETJE DEJANJE

Telovo 1942. leta. Proti večeru istega dneva. Isto pozorišče.

DUŠAN (*išče neko knjigo*).

TONE GORTAN (*vstopi*): Tovariš Iztok...!

DUŠAN (*se zdrzne in vprašujoče pogleda*).

TONE (*s svojo mirno, uradno dostojanstvenostjo*): Jošt pozdravlja in pravi, da je čas.

DUŠAN: Geslo?

TONE: »Žetev je blizu.«

DUŠAN: V redu. Hvala za sporočilo. Če boš nesel odgovor, povej, da sem jutri zvečer na mestu. Kje me pričakuje?

TONE: Bom šel s teboj. Sam bi ne našel.

DUŠAN: Še boljše. In kako stojimo?

TONE: Trenutno slabo. Skvadristi so začeli divjati. Požigajo vasi in ljudi pobijajo. Ves načrt bomo morali spremeniti.

DUŠAN: O tem se bomo pomenili jutri.

TONE: Če bo še čas.

DUŠAN: Potem pa danes. Če je tako, grem že nocoj.

TONE: Tako bo bolje.

DUŠAN: Kio boš pripravljen, me pokliči.

TONE: Bom. Če ne bom mogel sam, te bo poklicala Vera.

DUŠAN: Ali ve vse?

TONE: Ve samo, kar ji je treba vedeti.

DUŠAN: In je zanesljiva?

TONE: Kakor midva. Boj se samo gospe Ivane!

DUŠAN: Zakaj?

TONE: Nič ji ne zaupam. Dokazov pa nimam. Da ni naša, to je gotovo.

DUŠAN: Ne verjamem, da bi izdajala.

TONE: Ni to njen poklic, priznam. Lahko pa bi naredila bolj slučajno in skoraj nevede.

DUŠAN: Kljub temu ne verjamem. Sicer pa je danes zadnji dan.

TONE: Svaril sem te. Drugo je tvoja stvar. Na svidenje!

DUŠAN: Na svidenje, Tone.

TONE (*odide*).

DUŠAN (*je pozabil na knjigo, ki jo je iskal, hodi po sobi in nekaj premišljuje*).

MARTINA (*tiho vstopi*).

CECILIJA (*pride kmalu za njo*).

DUŠAN: Kaj je, teta Martina? Nekam žalostna si videti.

MARTINA: Sedem vasi je pogorelo. Štirideset mož in fantov so pripeljali v našo kasarno. Žene, otroke in starčke so naložili na kami-

one in so jih odvlekli nekam proti Trstu...

Zdi se, da je prišla sedaj vrsta tudi na nas.

DUŠAN: Ali se bojiš?

MARTINA: Ti veš, česa se bojim in česa me ni strah. Gre samo za to, da nam grozote ljudi ne zbegajo in odtujijo. Na to je treba misliti.

DUŠAN: To je zelo prav. Kar bomo mogli, bomo naredili. Nesmiselnih in predragih žrtev nihče ne sme tvegati. Teta, še nocoj bom moral nazaj k svojim. Kličejo me, in sama vidiš, da je treba.

CECILIJA (*prestrašeno*): Ti greš od nas, Dušan?

DUŠAN: Moram. Sedaj si že toliko naša, da tudi to razumeš.

CECILIJA: Razumem, pa strašno boli.

MARTINA: Težko nam bo, a bomo potrpeali in počakali. Čez mesece se nam vrneš s pesmijo in godbo. Cilko pa bom jaz varovala. Sedaj se ti ni treba bati zanjo.

DUŠAN: Vem, da to ni več potrebno. Sedaj je njeno življenje bolj v nevarnosti kakor njeno srce.

IVANA (*vstopi in se ustraši; zdi se, da ni pričakovala nikakega srečanja; oblečena je, kakor da je odkod prišla*): Zakaj ste obmolknili?

DUŠAN: Ker smo se pomenili do konca in ni bilo več kaj povedati. Pač pa smo pripravljene poslušati, če imate kake vesti.

IVANA: Ničesar posebnega ne vem. Da bi me pa ravno radi poslušali, nisem prepričana.

MARTINA: Potem pa praviš, da smo mi s teboj neprijazni.

IVANA: Saj tudi ste. Počitnice ste mi čisto skvarili.

MARTINA: Nam je prav žal. Mislim pa, da si vsega sama kriva.

IVANA: Seveda. To je najpreprosteje, zvrniti krivdo na drugega. Naložiti mu vse napake in pomanjkljivosti. Čudno, da nisem kriva tudi vojne in požiganja...

MARTINA: Ne, vojne in požiganja ti res nisi kriva. To se je skuhalo drugje. Ti si k temu grehu navadno molčala. To je edino, kar bi ti bilo mogoče očitati.

IVANA: Vendarle si zopet nekaj našla.

MARTINA: No, povej samo, kolikokrat si dosedaj odločno obsodila vojno, ki so jo prijatelji tvojega pokojnega moža začeli.

IVANA: Politika in diplomacija nista zadevi za ženske. Jaz sem zaupala svojemu možu.

MARTINA: Obenem pa si pozabila, kje si rojena in kaj si. Zaupanja bi ti nihče ne očitaj, če bi tega pozabljenja ne bilo.

IVANA: Ne vem, ali bi ti v takem slučaju drugače ravnala.

MARTINA: Jaz se v takšen slučaj sploh ne bi podala. To je vsa razlika.

IVANA: Seveda, ti si bila vedno vzvišena nad take stvari.

MARTINA: Zato me pa danes ni strah narodove sodbe in sem lahko z vsem srcem tam, kjer je moje mesto.

IVANA: Jaz pa sem izdajalka, kajne?

MARTINA: To besedo si sama izgovorila in zato tudi sama za njo odgovarjaš.

CECILIJA: Mama, tako čudna si. Kaj je s teboj?

IVANA (*nervozno*): Kaj bi naj bilo z menoj? Ne vem, kaj hočete od mene. Vsi me mučite in nihče me noče razumeti. Niti ti ne, ki si mi bila vse na svetu.

CECILIJA: Razumeti koga, ne pomeni, da mu moramo tudi prav dati.

IVANA: Sedaj hočeš že ti biti sodnica nad menoj. (*Nov izbruh nervoznosti, ki je navzoči ne morejo razumeti*). Kaj le imate z menoj?

MARTINA: Nič, sestra. Nihče ti noče nič hudega. Le to je, da ne moremo in ne smemo misliti kakor ti.

IVANA: Saj vidim, da sorodstvo nič več ne pomeni.

DUŠAN: Sorodstvo je lahko velika stvar, gospa. Danes pa gotovo ni na pravem mestu. Sedaj gradimo novo sorodstvo, če hočete. Sorodstvo zvestih, do konca in popolnoma zvestih. Kdor se nam pridruži, nam je brat in sestra.

IVANA: Zakaj rajši ne pustite stvari, kakor so bile. Zakaj ste vse zmešali in zmedli? Zakaj ste prinesli razpor v dom in v družino?

DUŠAN: To ni bil naš namen. Če se je zgodilo, nosijo drugi krivdo za to.

IVANA: Če ste nahujskali hčerko proti meni, sem tega zopet jaz kriva?

DUŠAN: Mi nismo vašega otroka nasilno odtrgali od vas. Mi smo samo vabili in pojasnjevali. Želeli smo, da prideta obe. Pa je prišla samo ena, druga je ostala.

IVANA: Dosedaj nisem vedela, da morejo biti ljudje tako hudobni...

DUŠAN: Ali se zavedate, kako besedo ste izgovorili?

IVANA: Zopet bi me radi poučevali kakor šolarico.

DUŠAN: Ne, nisem učitelj in ne profesor. Zanima me pa, kakšne besede uporabljate potem za to, kar mi imenujemo zločin in zlobo.

IVANA: Ne vem, kaj mislite.

DUŠAN: Res ne veste? Vi to našo sveto in pravično vnemo za slovensko svobodo imenujete hudobijo. Da smo dali nekaj te ljubezni vaši hčerki, ki je prav po vas Slovenka, kakor bi morali biti vi sami, proglašate za zločin in se čudite naši hudobiji. Pa recimo, da bi bila to vsaj po vašem nekakšna krivda ali hudobija, kakor vi pravite. Pustimo vse, kakor

ste vi sami povedali. Kakšno besedo pa boste uporabili, ko bo treba govoriti o strahotah te vojne? Kaj boste rekli o streljanju talcev, o pobijanju milijonov mirnega prebivalstva, o koncentracijskih taboriščih, o zažiganju vasi, o mučenju po ječah in tako dalje?

IVANA: Saj to ni moja krivda.

DUŠAN: To je tukaj vseeno. Želim vedeti, kako bi vi tem dejstvom rekli, vi, ki nas tako strogo sodite.

IVANA: To ni moja stvar. Meni je moj dom vse. Samo za to sem živela. Hočem samo nekoliko miru in nekaj malega sreče. Tiste velike stvari v svetu bodo že drugi uredili.

DUŠAN: Vi hočete srečo svojega doma. Tudi mi bi to hoteli. Toda vi mislite, da je taka sreča mogoča, četudi se milijonom drugih družin godi vnebovpijoča krivica... Taka sreča ne obstane, ker s sebičnostjo prej ali slej samo sebe pokoplje... Vi želite imeti lep dom in mir v njem. Naše slovenske matere si želijo prav isto. Če bi matere v Nemčiji in Italiji tako sovražile krivico, kakor jo sovražijo naše, bi danes ne bilo vojne. Ker pa so zločine nad drugimi narodi dostikrat celo podpirale in odobravale, bodo same prej ali slej tudi svoje lastne družine upropastile. S takim neiskrenim navdušenjem za mir ničesar ne rešiš. Tudi vi ne boste...

IVANA: Že vnaprej mi privoščite nesrečo.

DUŠAN: Oh, kako neizmerno daleč sem od tega... Menda nič ne veste, kako je bilo nam slovenskim ujetnikom in beguncem pri srcu, ko smo prišli zopet k svojim ljudem. Tujci so nas tako strahovito razočarali, da smo vse, kar je slovensko, vzljubili bolj kakor se je to dalo nekoč misliti. Ko sem se vrnil iz ujetništva, bi bil vsakega slovenskega človeka najraje objel. Na Hrvaškem smo si kot bratje stiskali roke, samo da smo se spoznali. In ko sem prestopil meje slovenskega Primorja, bi bil zavriskal, če bi zaradi svoje in tuje varnosti smel. V to prijazno hišo sem stopil, kakor da mi je rodni dom. Teto Martino, vas, vašo hčerko, vse sem želel pozdraviti tako iskreno, da bi se to nikoli več pozabiti ne dalo. Sedaj pa pravite, da vam privoščim nesrečo. Vem, povedal sem včasih stvari, ki so vas užalile. To se je zgodilo za to, ker mi je narod več kakor sorodstvo. Vedno pa sem vam le dobro želel.

IVANA: Škoda, da tega nisem mogla čutiti...

DUŠAN: Dokler boste mislili samo nase in na svoj dom v Milanu, vam bo vse, kar delamo mi, tuje. V vsaki naši zahtevi boste videli krivico, ki je prav vam storjena. Majhne neprijetnosti, kako trdo besedo in drugačno misel boste imeli za hudobijo, o vsem drugem

pa ne boste hoteli razmišljati. Šele takrat, ko se boste s pravo hudobijo srečali, boste spoznali, kako napačno ste nas sodili.

IVANA: Tega srečanja ne potrebujem.

DUŠAN: Marsikaj nas doleti, česar prav nič ne potrebujemo.

IVANA: Vi vidite hudobijo samo pri svojih nasprotnikih.

DUŠAN: Ne vem, kako naj vam dokažem, da to ni res. Tudi mi se večkrat nismo znašli. Naši ljudje so delali napake in niso bili vsi dobri. Prišel bo čas, ko bomo tudi ta notranji dolg morali poravnati. Toda vse to se je zgodilo le nekam mimogrede, slučajno, iz občečloveških napak in strasti. Naši nasprotniki pa so zlo organizirali, leta in leta pripravljali, vse točno premislili, zasnovali barbarske teorije o svoji nadvrednosti, vpregli v svoj voz časopisje, radio, knjige, šole, vse, kar sploh lahko pomaga. V mladini so načrtno morili čut bratstva vseh narodov, povelečevali so silo in nasilje, norčevali se iz enakosti in enakopravnosti, sramotili so usmiljenje, sočutje in voljo do pomaganja. Tako se jim je posrečil najbolj ogaben poskus, ki je bil kedaj na svetu narejen, poskus zastrupitve svojega lastnega naroda. Tudi jaz poprej nisem verjel v tako organizirano hudobijo. Mnogi drugi prav tako ne. Celo preudarni državniki niso

mogli verjeti, da so taki satanski načrti, kakor so jih nekateri poznavalci začudenemu svetu odkrivali, resnični in sploh mogoči. Na tej temeljni zmoti civiliziranega sveta so zgrajeni po mojem mnenju Hitlerjevi uspehi teh let. Skrivnost njegovega napredovanja je v tem, da si je upal biti tako podel, da tega narodi niti verjeti niso mogli. Imeli so ga za čveka-stega fantasta, za neresnega človeka, ki je zanimiv, a ne nevaren. Bil pa je zloben in obupno nevaren. Njegova največja spretnost je v tem, da je zbral okrog sebe najbolj sposobne zločince našega časa. Prvič v zgodovini je državno vodstvo prišlo v roke inteligentnih organiziranih zločincev.

IVANA: To je najstrašnejša obsodba, kar sem jih kedaj slišala. Kaj vam daje pravico, da tako neusmiljeno sodite?

DUŠAN: Sama dejstva. Stvari, ki so se dogodile in jih nihče več ne more spraviti s sveta. To je najtrdnjši dokaz.

IVANA: In vendar se zdi nemogoče. Čisto nerazumljivo. Tudi za tako hudobijo morajo biti neki psihološki razlogi. Ali ne?

DUŠAN: Hudobija je v svojem bistvu vedno nerazumljiva. Res so povsod neki zadnji in končni razlogi. Toda ti so prav tako lahko tudi v človekovi volji. Nam morajo danes dejstva zadostovati. Psihologijo vsega tega

bomo študirali, ko bomo s pošastjo opravili. Sedaj ni časa za to.

IVANA: Ne vem, kako je z vsem tem. Hitlerja bi ne hotela zagovarjati in njegovih Nemcev tudi ne. Pri nas v Italiji pa je vendarle drugače.

MARTINA: Samo te goreče vasi poglej, Ivana, pa boš videla in vedela, da ni tukaj nič drugače.

IVANA: Za prazen nič niso zažgali.

DUŠAN: Če že gre za krivdo — mi to sicer drugače imenujemo — bi morala kazneni zadeni samo nekatere. In še tistim bi bilo treba zločin dokazati. Če bi to zaradi vojne ne moglo biti redno sodišče, bi morali postaviti izredno. Ljudje bi morali imeti pravico obrambe. Vsega tega pa v Italiji ni. Zato je odgovornost vaših ljudi prav tako velika kakor onih v Nemčiji. Način uničevanja je pri vas nekoliko drugačen, bolj hinavski in prikrit, duh pa je isti.

IVANA: Če bi ljudi tam doli bolj poznali, bi tega ne rekli.

DUŠAN: Za našo pravično sodbo bo dovolj, ako vemo, kako so vaši ljudje — saj mi je žal, da moram tako reči — delali pri nas v Jugoslaviji. Če narod tam doli ne odobrava takih metod, naj to pokaže in vojne bo kmalu konec.

IVANA: To ni tako lahko.

DUŠAN: Ne pravim, da je igrača.

MARTINA: Slovenci bi to hitro naredili.

DUŠAN: S svojim čutom za pravičnost bi se mi v tako nasilje sploh ne zapletli. Zato bi našemu ljudstvu ne bilo treba na tak način protestirati.

IVANA: Ne vem. Tudi Slovenci znajo udariti.

DUŠAN: Da, kadar vračamo, ne ostajamo radi dolžniki. Tudi tokrat ne nameravamo bogvečesa pozabiti.

IVANA: Kakor da bi ne bilo že dovolj hudega na svetu.

DUŠAN: Saj ravno zato bomo vse pravično povrnili, da bo manj hudega na svetu.

IVANA: Tega ne razumem.

DUŠAN: Če se boste potrudili, boste morda tudi to razumeli.

IVANA: Že zopet se norčujete iz mene.

DUŠAN: Ne, ni norčevanje. Če bi se hotel norčevati, bi vam ničesar ne dokazoval.

IVANA: To se najbrž sploh dokazati ne da.

DUŠAN: Bom vseeno poskušal. Rekel sem, da bomo krivice, ki so nam bile storjene, maščevali, da bo potem manj hudega na svetu. In vztrajam pri tej trditvi. Veriga zla se mora res nekje pretrgati, sicer nesreč ne bo konec. Nočemo pa, da se pretrga prav takrat, ko bi bili mi na vrsti, da zahtevamo povrnitev.

Pri tem nas ne vodi maščevalnost. Mi hočemo dati svetu res lepšo podobo. Če pa pustimo po dobljeni zmagi krivice neporavnane, se bo čez nekaj časa gorje zopet ponovilo. Pride nov rod, ki ve samo za poraz svojega naroda in začne snovati nov roparski pohod.

IVANA: Tudi če se boste maščevali, bo ta novi rod prišel.

DUŠAN: Novi rod bo prišel, ker je to zakon narave. To vem. Toda mi bomo poskrbeli, da ne bo brez grenkih spominov na krivdo svojih očetov. Tudi novi rodovi bodo morali čutiti, kakšno je maščevanje pravice. Bodoči rodovi ne bodo smeli misliti toliko na izgubljeno vojno kakor na izgubljeno dobro ime in človečansko čast.

IVANA: To pomeni, da hočete uvesti svoj sistem nasilja.

DUŠAN: Če ne bo šlo z vzgojo, bo moralo iti s silo. Ob sedanji zlobi sveta so pač tudi prisilne delavnice in kaznilnice potrebne.

IVANA: Vidim, da za dokaze niste nič v zadregi.

DUŠAN: Teh dokazov nisem skoval jaz.

IVANA: Od kod so pa, če smem vprašati?

DUŠAN: Dalo jih je življenje, dogodki sami. Vse je, bi dejal, s krvjo zapisano.

IVANA: In krvi bo še več, če ne boste nehali.

DUŠAN: Nehati bi se reklo obupati. Mi pa ravno obupati ne smemo.

IVANA: In če se s tem uničite?

DUŠAN: Se ne bomo. Sorazmerno nas bo ostalo več kakor Nemcev.

IVANA: Za to je treba mnogo vere, gospod sorodnik.

DUŠAN: Ne več kakor je človek zmore, če hoče. Ko bomo zmagali, si boste lahko ogledali naše sprevide v Ljubljani, v Trstu in Gorici. Že danes vas vabim. Boste videli, koliko nas bo. To zmagoslavje se bo obhajalo, čeprav bi mene poprej vaši prijatelji z juga ubili.

IVANA: Tega se pač ne bojite preveč, ker tako pogumno govorite.

DUŠAN: Strahopeten res nisem.

IVANA: No, pa mnogo sreče. Zmagoslavnega sprevida pa najbrž ne bom šla gledat. V Ljubljano mi je predaleč.

DUŠAN: V Milanu pa ga ne boste mogli videti, ker ga ne bo.

IVANA: Če bi sodila po vaših besedah, bi morala misliti, da boste s svojimi četami tudi k nam prišli.

DUŠAN (*z nasmehom*): No, saj je tudi to mogoče. Vendar tega ne morem za trdno obljuditi. Človek pa nerad sne besedo.

IVANA: Mladi ste še in življenje slabo poznate.

DUŠAN: Pet in dvajset let sem imel, ko se je vojna začela. Doživel sem vsega tudi za dobrih pet in dvajset. Torej bi mi bilo sedaj

vsaj petdeset let. To, mislim, zadostuje, da sme imeti človek svoj pogled na svet.

IVANA: Skromni ravno niste.

DUŠAN: Ne vem, to je stvar okusa.

IVANA: Da, da, le verjemite, kljub tem petdesetim letom, ki ste si jih pridobili s svojim čudnim posojilom, ste vendarle mladi... Tako, sedaj vas ne nameravam več mučiti s svojimi ugovori. (*Hoče oditi.*) Dobro se zabavajte. (*Odide.*)

CECILIJA: Kaj je z mamó, teta? Iz dneva v dan je bolj čudna. Kakor da jo nekaj muči in se mora nad kom znesti.

MARTINA: Ne vem. Res je nekam drugačna, kakor je bila poprej.

DUŠAN: Ali je te zadnje dni kje bila?

CECILIJA: Menda ne. Meni ni nič povedala. Včasih gre na pošto.

DUŠAN: Ali ne zahaja tja tudi Pietro Tarlani?

CECILIJA: Poprej ga skoraj nikoli ni bilo videti na pošti. Sedaj pa ne vem.

MARTINA: Zakaj to vprašuješ, Dušan?

DUŠAN: Oh, kar tako. Na misel mi je prišlo, pa sem vprašal.

MARTINA: Navadno ti ne vprašuješ kar tako.

CECILIJA: Nič vaju ne razumem.

DUŠAN: Saj nimava nikakih tajnosti. Stvar je čisto brez pomena. Res je zelo vseeno, kam kdo zahaja.

MARTINA: Včasih ni tako vseeno . . . Pa pustimo to. Ti misliš nocoj oditi?

DUŠAN: Moram. Poklicali so me.

MARTINA: Hudo bo. Zelo smo se navadili nate.

CECILIJA: Da, sedaj bo zopet vse mnogo težje.

DUŠAN: Nič ne bo pretežko, Cilka.

MARTINA: Ti si nam vse lepo razložil. Vedno si našel pravi odgovor.

DUŠAN: Sedaj si boste odgovore sami poiskali.

CECILIJA: In vendar se v marsičem ne bomo znašli.

DUŠAN: Vse, kar je važno, je tudi težavno. Pa so povsod rešitve in izhodi. Ne vem, česa bi se bali.

MARTINA: Mnogo je takih stvari. Koliko je samo govoric, ki begajo naše ljudi.

DUŠAN: Tudi tebe, teta Martina?

MARTINA: Včasih tudi mene.

DUŠAN: Ali tudi ti dvomiš?

MARTINA: Ne vem, kako naj povem . . . Nikoli nisem dvomila o upravičenosti naše borbe za svobodo. Nisem dvomila o tebi in o mnogih drugih, ki mislijo, kakor ti. A saj veš, kaj pravijo ljudje.

DUŠAN: Kaj, teta?

MARTINA: Da vas bodo vaši lastni ljudje, tisti, ki vso stvar vodijo, prevarali. Ko jim boste pomagali osvoboditi naš narod, vas bodo pogнали, ker vas ne bodo več rabili.

DUŠAN: In ti si to verjela?

MARTINA: Ne morem reči, da sem verjela. Le bala sem se včasih, da bi se končno le kaj takega zgodilo. Ali ti nič ne veš o teh govoricah?

DUŠAN: Oh, teta. Takih vesti je kakor gob po dežju.

MARTINA: Zakaj si se potem začudil?

DUŠAN: Čudim se le temu, da je taka goba zrastle tudi v hiši tete Martine.

MARTINA: Saj veš, kako je. Končno sem samo ženska, čeprav ne preveč boječa. Čudovito rada imam ta svoj skalnati Kras, naše ljudi in vse, kar so lepega in dobrega naredili. Prav tako rada pa imam tudi naše cerkve, kapele, znamenja in križe. In vse, kar je s tem v zvezi. Bilo bi mi silno hudo, če bi se vsemu temu naredila krivica.

DUŠAN: Tega se ni treba bati... Res je, v tej borbi ne gre samo za narodno osvobodjenje. Gre tudi za pravično ureditev našega slovenskega sveta. Tega nismo smeli preložiti na poznejše čase, sicer bi bili zopet ogoljufani. Glede tega smo bili vsi istega mnenja, čeprav smo na druga vprašanja gledali vsak s svojimi očmi. To je moralo tako biti. Poleg borbe za narodno svobodo je bilo treba postaviti še boj za staro pravdo. Ker se to v zadnji svetovni vojni ni zgodilo, imamo danes drugo,

strašnejšo. Končno je nekje v krivicah vsakdanjega življenja izvor vsega hudega, tudi vojne. Vendar smo se zavedali, da gremo predvsem v narodno osvobodilno borbo, v boj za nacionalno prostost. Zato smo morali iskati poti do vseh, ki jim je ta stvar sveta. Tako smo se morali odpovedati vsaki skrajnosti v izvajanju socialnih preureditev. Zahtevamo samo to, kar zahteva najosnovnejša pravičnost. Odpravili bomo samo tisto, kar vodi z nujnostjo v narodno nesrečo. Ljudje, ki so se tega ustrašili, so nas razvpili, da smo proti Bogu in veri. Ne, ne, veri se ne bo nič hudega zgodilo.

MARTINA: Vem, da ti tako misliš.

DUŠAN: Ne veš pa, kaj mislijo drugi, da. Ne veš, ali so iskreni ali ne, si hotela reči. Ne veš, ali bodo dano besedo držali, kajne? To je pač stvar zaupanja. Zato je ni mogoče trdno dokazati. Bodočnost je vedno nejasna. Načrti, vsaj taki o prijateljskem sodelovanju, so vedno zadeva medsebojnega zaupanja.

MARTINA: Če bi imeli vsi enako sveto spoštovanje pred resnico in zvestobo, bi se ne bilo ničesar bati.

DUŠAN: V tem imaš prav. Morda takih enakih pogledov na resnico res ni. Ideologije so pač, kakršne so. Pa se mi dozdeva, da trenutno

niti važne niso. Bolj kakor na nje, gradimo svoje upe na globlje in važnejše stvari.

MARTINA: Kako se jim pravi?

DUŠAN: Tovarištvo, bratstvo, edinost. Skupno prenašanje trpljenja. Skupna borba za svobodo. Skupna ljubezen do slovenske domovine. Tovarištvo in osebno poznanstvo. Prijateljstvo, ki je nastalo v skupnem delu, v isti smrtni nevarnosti, v isti življenjski grozi. In končno isto veselje ob dobljeni zmagi. O tem nobena ideologija ne govori in vendar je močnejše kakor vse drugo. Na tem gradimo svoje zaupanje.

CECILIJA: Pa če bi se kljub temu zgodilo drugače?

DUŠAN: Da bi bili končno le prevarani, misliš?

CECILIJA: Da, ljudje znajo biti tudi nezvesti.

DUŠAN: Tudi če bi z gotovostjo vedel, da bomo prevarani, bi ostal, kjer sem.

CECILIJA: Kako to? Tega ne razumem dobro.

DUŠAN: Ker se ne borim za to, da bom sedel nekoč kje v vladi in imel kako besedo v upravi, ampak za svobodo svojega naroda. Ta ne sme propasti, moji osebni načrti smejo in morda tudi bodo. To vem že od tistega večera, ko sem prisluškoval tuji govorici v svoji domači hiši. Samo ena stvar je bila ves čas do konca jasna: Nemci in njihovi pomagači ne smejo zmagati. Kdor je to iskreno in

odločno priznal, je imel samo eno pot pred sabo.

CECILIJA: To ni posebno vesela misel.

DUŠAN: Pa je zato krvavo resnična.

CECILIJA: In je to res edina pot?

DUŠAN: Edina. Vse drugo je zabloda in varanje... In nikar ne misli, da je ta naša odločitev zvezana s kako veliko žalostjo. Z neko skrbjo, morda, z žalostjo, ne. Ko je propadel stari svet, smo začeli z veliko življenjsko šolo. Marsikaj smo doumeli, česar poprej zaradi različnega gledanja na svet in zaradi strankarske razklanosti nikoli nismo mogli pregledati.

CECILIJA: Kaj na primer?

DUŠAN: Da ne smemo človeka soditi po imenih strank in ideologij. Če se danes kličemo predvsem s svojimi krstnimi imeni, ni to samo nova navada. S tem hočemo povedati, da v tista zlagana imena, ki jih je propaganda tako zmaličila, ne verjamemo več. Tudi tukaj se vračamo k bistvu stvari. S starimi oznakami ne bomo zgradili novega sveta. Mi se ne bojimo imen, ampak ljudi, ki ljudje več niso. In če se s fanatično vnemo borimo tudi proti nekim imenom, ne vodimo le besednega boja in ne bi radi ponavljali starih napak. S tem protestiramo proti nečloveškim metodam pisanja, agitacije, propagande in ravnanja.

Morda včasih iz nekakšnega atavizma padamo sami v staro miselnost, a v splošnem vendarle vemo, da se borimo za nekaj velikega.

CECILIJA: Tudi ti se zdrzneš, če slišiš besedo fašist.

DUŠAN: Da, za enkrat je zame to še posebljeno zlo. Pomeni mi zasedo, izdajstvo, krivico, smrt. Ne morem mimo tega, če hočem ostati pri življenju. Ne smem mnogo razlikovati, če se hočem ohraniti... Druga imena pa so obdali z grozo po nekem sistemu laži že mnogo prej in brez zadostnega razloga. Povezali so jih s pojmom zločinstva, ko so pripadniki gibanja sedeli po ječah samo zaradi imena in brez sledov zločina, ali pa so kje v brezpomembnosti životarili. Sumničili so jih — kakor v prvi dobi kristjane — vsega slabega predvsem zaradi imena. Mislim, da je velika razlika med mojim strahom, ki se ga zavem ob imenu fašizma, in med tem načrtnim preganjanjem, ki je trajalo cela leta in je imelo predvsem gospodarske in politične cilje pred seboj. Mi se bojimo zločincev, ker nas hočejo ogoljufati za pravico, nas pa so proglasili za zločince, ker so se bali, da bo nekoč naša pravica zmagala.

CECILIJA: Tebi to novo tovarištvo mnogo pomeni?

DUŠAN: Kako naj ti povem, da bo prav? Jaz prav gotovo ne verujem v naglo in popolno poboljšanje človeka in družbe. Tudi pri nas je mnogo ljudi, ki ponavljajo naučene besede in ničemur ne gredo do dna. Takih gostov se nobeno gibanje ne more docela otresti. Vendar vem, da se je nekje v globinah začela velika sprememba. Pri tem bodo pridobili ljudje kot ljudje, izgubile pa bodo ideologije. In prav to je važno.

CECILIJA: Ali tudi oni drugi tako mislijo?

DUŠAN: To so izkustva, do katerih so prišli mnogi, čeprav vsakdo po svoji poti... V svobodi gozdov, kjer ni bilo med nami nikakih zidov, smo se spoznali. Vse smo pregledali, dobro in slabo. Vemo, kakšen junak in kakšen revež je človek. To je izkustvo, do katerega bi v Ljubljani ne bili nikoli prišli. V bodoče pa bodo še knjige morale pisati o njem.

CECILIJA: Vidim, da si poln vere v lepše čase.

DUŠAN: Prav je, da to vidiš. Vendar moraš vedeti, da nisem naiven. Življenje je težje in bolj zamotano, kakor drugi mislijo. Nič se ne da kar čez noč predrugačiti. In tudi mi vemo, da je boljše svoje lastne napake priznati kakor stikati za drugimi...

MARTINA (*z nasmehom*): Bi rekla, da tega dosedaj niste delali s preveliko vnemo.

DUŠAN: Videz je morda res takšen. Z razkri-
vanjem lastnih napak bi si zaradi posebnih
prilik, v katerih živimo, preveč škodovali.
Ko pa smo sami med seboj, je tudi to na
programu.

MARTINA: Vsaj med slučajnostmi.

DUŠAN: Mnogokrat je prva in glavna točka.

MARTINA: Saj verjamem, Dušan, da se tudi
o tem porazgovorite. Vendar bi mi vsi, ki
toliko mislimo na vas, želeli, da še bolj na to
pazite. Saj vidiš, kako planejo na vsako vašo
napako, na vsako zgrešeno akcijo, na vse.

DUŠAN: Saj to je nekaj najbolj čudnega, ta
propaganda naših izgublencev iz Ljubljane.
Razglasili so nas za največje zločince in niso
našli na nas še za trohico dobrega. Vsakega
našega človeka pa presojujejo, kakor da je
prijavil svoj vstop v samostan. Ljudem pre-
povedujejo, da nas podpirajo in gredo k nam,
ker pravijo, da smo po krivici pobijali, sami
pa so zavezniki in sodelavci najboj zločin-
skega in krvavega sistema, kar ga svet pozna.
S tem si sami jemljejo pravico, da bi nas
sodili in obsojali.

MARTINA: Vi morate kljub temu imeti čiste
roke.

DUŠAN: Da, moramo. Verjemite mi, da se zelo
trudimo za to. Vendar ne smemo pozabiti, da
je vojna in da smo danes predvsem vojaki.

Vojake pa izbiraš drugače kakor člane Marijine družbe. Vedno se je tako delalo in tudi v bodoče ne bo drugače. Tako po vojaško so morali delati Irci v svojem boju za narodnost in vero, tako so ravnali naši predniki za časa turških vpadov, tako so nabirali vojake celo za križarske vojske. Obramba domovine je pač vojaško dejanje in je podvrženo zakonom strategije. Verni in brezverni imajo pravico in dolžnost, da z ramo ob rami branijo svojo domovino. Samo za nas bi vse to ne smelo veljati. V taki propagandi je na delu neka velika laž in prevara.

MARTINA (*hoče oditi*): Mi vse to vemo, Dušan. Vendar morate gledati, da lažnikom njihovega dela ne boste olajšali... Ali je gotovo, da nocoj odideš, Dušan?

DUŠAN: Da, moram.

MARTINA: Potem bo treba zbrati vse, kar potrebuješ. Cilka, tudi ti boš morala pomagati.

CECILIJA: Bom, teta. Takoj bom vzela v pregled nogavice in kar je še takega.

MARTINA: Dobro je. Jaz pa se bom potrudila, da fant ne bo že prve dni stradal. (*Odide.*)

DUŠAN (*Gleda skozi okno v smeri vasi, ki še gore*): Še vedno gori. Strahotno barbarstvo...

In vendar ne bodo uspeli. Nikoli. Ne smejo!

CECILIJA (*pride k njemu in ga prime za roko*): Ne bodo, Dušan.

DUŠAN (*se obrne proti njej*): Ko me boš prišla iskat v gozdove, boš morala vprašati za Iztoka.

CECILIJA: Iztok...! Si bom zapomnila. Vprašala bom, kje je naš Iztok.

DUŠAN: Da. In me bodo poiskali, če bom še kje živ. Ali pa ti bodo povedali, kje je moj grob, če bodo sami vedeli.

CECILIJA: Sedaj ni čas, da bi govorili o smrti, Dušan, Iztok.

DUŠAN: Ne vem, smrt je v teh dneh mogočna gospa. In je najbolje, da imaš že v življenju dobre zveze z njo. Drugače se je preveč ustrašiš.

CECILIJA: Pustiva to, Dušan. Če bo moralo biti, bo prišlo mnogo prezgodaj. Povej mi še kaj lepega, predno odideš.

DUŠAN: Najbrž sem že preveč govoril. Sedaj bi bilo treba še kaj važnega narediti. Tudi živeti bi bilo treba. Nekje v miru, v svobodi, ob gorskem potoku, na senožeti v planinah, od koder bi se videlo daleč, daleč po svobodni, res svobodni slovenski zemlji. To bi si želel. In ti bi mi morala delati družčino.

CECILIJA: Tudi jaz si samo tega želim. Danes nič več ne dvomim o sebi. Vse je čudno jasno. Samo za mamó me je strah.

DUŠAN: Tvoja mama ne bo več našla nazaj. In ti se boš morala še enkrat odločiti.

CECILIJA: Jaz sem se že odločila.

DUŠAN: Tam doli imaš hišo, denar in morda še kaj.

CECILIJA: Srce pa je tukaj in bo tukaj ostalo.

DUŠAN: To je pogumna beseda. Pa ni treba, da je zadnja odločitev. Mama te bo zahtevala nazaj.

CECILIJA: Pa ne bom ubogala.

DUŠAN: Vezi družine so trdnjše kakor trenutni sklepi. In končno si svobodna.

CECILIJA: To praviš ti, Dušan?

DUŠAN: Ne zagovarjam sebe in svojih simpatij, ampak govorim o tvoji pravici. Ti si svobodnejša od nas. Lahko izbiraš, kateremu narodu hočeš pripadati. Tako so se odločali Chopin, otroci gospe Curie in še mnogi drugi.

CECILIJA: Ali bi ti ne bilo nič hudo, če bi se odločila za domovino svojega očeta?

DUŠAN: Tega bi niti vprašati ne bilo treba. Sama veš, kaj bi to zame pomenilo.

CECILIJA: Zakaj mi potem o taki svobodi govoriš?

DUŠAN: Ker hočem, da veš zadnjo resnico.

CECILIJA: Čemu mi bo?

DUŠAN: Potrebna je za vsako veliko žrtev.

CECILIJA: Biti Slovenka, to zame danes ni nikaka žrtev. To je sreča in ponos.

DUŠAN: Me veseli, da to vem. Žrtvovati pa bo treba dom, mater in vse polno mladostnih spominov.

CECILIJA: Če bo treba, bom tudi to naredila.

DUŠAN: Ta misel bo z menoj, kjer koli bom.

CECILIJA: Glej, da se kmalu vrneš.

DUŠAN: To pomeni: Glej, da kmalu zmagamo.

CECILIJA: In da si ostanemo zvesti, ali ne?

DUŠAN: Tudi to seveda. (*Jo objame.*)

MAJOR PIETRO TARLANI (*je vstopil brez trkanja; ustavi se pri vratih, tih, nem, z grozečim pogledom, kakor da je poosebljena nesreča; nekaj časa gleda neprijetno ljubezensko idilo, potem zaropota z ostrogami, kakor da se hoče predstaviti*).

CECILIJA: Kaj iščete tukaj?

PIETRO TARLANI (*salutira*): Scusate, signorina. Vorrei parlarvi.

CECILIJA (*mu da znamenje, da naj gre z njo; odpre vrata in čaka, da major zapusti sobo*).

DUŠAN (*nervozen; hodi po sobi, gleda skozi okno in čaka, da se Cecilija vrne*).

CECILIJA (*se vrne razburjena in prestrašena*): Pravi, da hoče govoriti s teboj... Spodaj v gostilniški sobi.

DUŠAN: To pomeni, da me hoče aretirati. Spodaj čakajo njegovi skvadristi.

CECILIJA: To ni mogoče.

- DUŠAN: Vem, da je tako... (*Gleda skozi okno.*)
Vidiš, hiša je zastražena.
- CECILIJA: In kaj misliš narediti?
- DUŠAN: Grem dol in vprašam, kaj hoče.
- CECILIJA: In če te bodo aretirali?
- DUŠAN: Bom moral z njimi. Saj ni prvič, da sem v nevarnosti.
- CECILIJA: Jaz grem s teboj.
- DUŠAN: Ne, ti ostaneš tukaj. Če bo treba, me boš poiskala, ko bo čas.
- CECILIJA: Če misliš, da je tako prav, bom ostala. Toda vrni se! Vrni se takoj! Morda pa ne bo nič hudega. Zbogom! (*Se ga oklene.*)
- DUŠAN (*odide*).
- CECILIJA (*sama; hodi po sobi, gleda skozi okno, v vrata, pred se; vidi se ji, da ji je zelo hudo*).
- VERA (*plane v sobo*): Dušana so aretirali.
- CECILIJA (*skrajno razburjena*): Jaz grem za njim. (*Zdirja skozi vrata.*)

Z a v e s a   p a d a .

ČETRTO DEJANJE

Isto pozorišče. Isti dan, nekoliko pozneje. Večer. V sobi gori luč. Teta Martina in Ivana sta sami v sobi in molčita. Martina stoji pri oknu in prisluškuje v daljavo, Ivana sedi na nizkem stolu in skriva glavo v dlaneh.

Čez nekaj časa je slišati regljanje strojnic. Obe ženski se zdrzneta. Ivana doigne glavo in sunkovito vstane.

IVANA (zmedeno): Kaj to pomeni?

MARTINA: Streljajo. Ne more biti daleč odtod.

IVANA: Koga streljajo?

MARTINA: Ne vem.

IVANA: To je strašno.

MARTINA: Takih stvari smo tukaj vajeni.

IVANA: Morda pa so se kaj spopadli.

MARTINA: Ne, sestra, to ni spopad. To je streljanje brez odgovora. In pomeni neizprosno smrt vseh, katerim je namenjeno.

IVANA: Moj Bog! Zakaj le sem prišla v ta pekel?

MARTINA: Dobro je, da si tudi to doživela. Ko prideš tja dol, boš lahko marsikaž povedala.

IVANA: Če bom svojo hišo še kdaj videla.

MARTINA: O, tako hitro človeka zopet ni konec.

IVANA: Poslušaj, še vedno streljajo.

MARTINA: Da, še vedno. Morda so tudi Dušana že ustrelili.

IVANA (*hudo prestrašena*): Ne, ne, ne. To ni mogoče. To se ni zgodilo.

MARTINA: Upajmo, da ni mogoče... Cilka se še vedno ni vrnila.

IVANA: Ne vem, kje je tako dolgo. Saj bom morala iti po njo. Sicer bo naredila kako neumnost.

MARTINA: Nič se ne boj za njo. Dobra je in pametna. Temu Pietru Tarlaniju ne bo prizanesla.

IVANA: Jaz pa se prav tega bojim.

MARTINA: Sedaj gre za to, da rešimo Dušanu življenje.

IVANA: Zakaj? Kako? Kako — življenje?

MARTINA: Bojim se, da gre prav za to.

IVANA: Odkod veš to?

MARTINA: Poznam navade. Vem, kako delajo. In kdor je Dušana izdal, ni povedal samo imena, temveč tudi vse drugo.

IVANA: Izdal! Kdo bi ga izdal? In kaj naj bi izdal? (*Je vedno bolj zmedena in plaha*).

MARTINA: Kaj ti je? Saj se vsa treseš. Ali ti je tako hudo zaradi njega?

IVANA (*skoraj v jok*): Seveda mi je hudo... Saj je naš sorodnik.

MARTINA: Nekoliko pozno si se spomnila na to sorodstvo.

IVANA: Saj ni napačen fant. To, da smo se včasih sporekli, vendar ne pomeni nič hudega.

MARTINA: Seveda ne.

VERA (*plane v sobo vsa iz sebe*): Vse so postrelili, tudi Dušana, vse... Zadaј za kasarno. (*se zruši na zofo in joka*).

MARTINA in IVANA (*sta kakor okameneli od strahu*).

IVANA (*vsa iz sebe, besno, kakor da udriha po nekem nevidnem sovražniku*): To je nemogoče... To je podlost, brezmejna podlost... Ne, ne, ne... Strašno... To ni mogoče.

MARTINA: Pri nas je vse mogoče. S tako pravico nas hočejo zlomiti, pa nas ne bodo.

IVANA: Kako moreš ostati tako mirna ob tako strašnem dogodku?

MARTINA: Nisem mirna... Tako me še nič v življenju ni prizadelo. Toda sedaj je čas poguma. Dušan bi bil prav tega najbolj vesel.

VERA (*počasi odhaja*).

IVANA: To ste strašni ljudje. Vedno manj vas razumem.

CILKA (*pride blede, nema, do smrti utrujena in žalostna; ko stopi v sobo, se njene oči srečajo z očmi matere Ivane; potem gre mimo nje in skoraj pade na stol v bližini tete Martine*).

IVANA (*stopi k nji in jo hoče dvigniti*): Cilka ...

CILKA (*jo odrine*): Pusti me, te ne poznam.

IVANA (*še vedno ne razume*): Kaj je s teboj, otrok? Ali me res ne poznaš?

CILKA: Ne, ne poznam te.

IVANA: Jaz sem vendar tvoja mama ...

CILKA: Bila ... Nekoč. Davno je že od tega. Danes nisi več.

IVANA: Moj Bog, otrok, kaj se ti je zbledlo. (*Jo hoče priviti k sebi.*)

CILKA (*se ji odtegne*): Ne, ne, sem čisto pri pameti. Tako jasno vidim in razumem vse, kakor nisem še nikoli. Nočem, da bi se me dotikala.

IVANA: Saj sem vendar tvoja mati.

CILKA: Ne uporabljaj tega slovenskega imena. Ne smeš tega!

MARTINA: Kaj je s teboj, Cilka? Kako pa govoriš?

CILKA: Premišljeno ... Na vsako besedo lahko prisežem.

MARTINA: Nič te ne razumem, otrok.

CILKA: Ona pa bi lahko razumela. (*Skoraj zakriči.*) Povej sama, da meni ne bo treba.

IVANA (*vsa ubita*): Jaz ... jaz sem ga ... izdala.

MARTINA (*v strašni grozi*): Kako? Komu?

IVANA: Pietru Tarlaniju.

MARTINA (*se sesede*): Strašno!

IVANA: Sestra, poslušaj!

MARTINA (*molči*).

IVANA (*se ji približa*): Sestra ...

MARTINA (*se ne gane*).

IVANA: Saj nisem hotela tega ...

MARTINA (*počasi*): Kaj pa si hotela?

IVANA: Hotela sem rešiti svojega otroka.

MARTINA: Pred kom in zakaj?

IVANA: Ti me nočeš razumeti.

MARTINA: Ne morem razumeti, tako bi morala reči. Da kdo samega sebe s tako podlimi sredstvi brani, to je vsaj meni čisto nerazumljivo.

IVANA: Tudi tvoj dom sem hotela obvarovati.

MARTINA: Z izdajstvom ne moreš ničesar rešiti.

IVANA (*skoraj izdavi iz sebe*): Tudi njemu sem hotela dobro, Dušanu ...

MARTINA (*grenko*): Zato si ga predala rabljem, da so ga ubili.

IVANA: Obljubili so mi, da ga ne bodo ustrelili. Samo internirali bi ga nekje na jugu.

MARTINA: In ti si jim verjela.

IVANA: Nisem mogla vedeti, da ne bodo držali besede.

MARTINA: Ali res nisi mogla?

IVANA: Ti mi ne verjameš?

MARTINA: Verjamem, da so hoteli z neko obljubo tvojo vest uspavati. Prepričali pa te niso. Toliko si še vedno Slovenka. Zato si za vse, kar se je zgodilo, odgovorna.

IVANA: Ne, nočem, nisem, ne priznam... Tega nisem hotela.

MARTINA: Ne vem, kaj si hotela. Vem samo, kaj si naredila. Vse drugo je sedaj brez pomena.

IVANA (*v neki divji grozi*): Saj nisem tako hudobna...

MARTINA: Tudi tega ne vem.

IVANA: Sestra, zakaj me tako mučiš?

MARTINA: Ti vidiš povsod samo svojo bolečino. Tudi sedaj ob grobu človeka, ki si ga sama vrgla v smrt. Naša slovenska nesreča pa te ni nikoli bolela.

IVANA (*obupano*): Kaj naj naredim?

MARTINA: Pojdi k Tarlaniju in izdaj še mene. Mislim, da bo moja krivda v njegovih očeh prav tako velika, kakor je bila Dušanova.

IVANA (*izbruhne v jok*).

MARTINA: Pojdi in povej, kar veš. — In potem odidi k svojim ljudem tam doli.

IVANA: Ti me podiš iz svoje hiše.

MARTINA: Ne, jaz te nikamor ne podim. Vest te bo pregnala od nas in strah za lastno življenje.

IVANA: Kakšen strah?

MARTINA: Ali misliš, da se ne bo izvedelo, kaj si naredila?

IVANA: Če boš ti sama povedala.

MARTINA: Ne, oni bodo povedali... Kakor vedno.

IVANA: Kam naj grem sedaj sredi noči?

MARTINA: Vlaki vozijo še vedno —

IVANA: Pa sama? Sama vendar ne morem —

MARTINA: K Tarlaniju si šla sama. Tudi k svojim boš sama našla pot.

IVANA: To je grozno. Saj bom zblaznela... Cilka! Cilka!

CILKA (*sedi sključena na svojem mestu in se niti ne gane*).

IVANA: Cilka, usmili se me! Pojdi z menoj! Pojdi, greva iz tega strašnega kraja —

CILKA (*vstane, gre k teti Martini in se je oklene*): Moj dom je tukaj — pri teti Martini. Tu ostanem. Ničesar se ne bojim. Tudi smrti ne. Tu je Dušanov grob. Ne smem nikamor.

IVANA: In kaj bo z menoj?

CILKA: Tam doli imaš dom, denar, znance. Vse, kar ti je tako pri srcu. Jaz bi ti bila samo v napotje in spotiko.

IVANA: Strašno nehvaležna si, hčerka.

CILKA: Ne toliko, da bi ti upala vreči v obraz ime, ki si ga zaslužila bolj kakor jaz očitek nehvaležnosti.

IVANA: Samo tebe sem še imela...

CILKA: Ko boš izgubila vse, kar ti je bilo pri srcu, takrat bom morda zopet pri tebi. Danes bi mi bilo tako življenje neskončna muka.

IVANA: Torej mi nočeš odpustiti?

CILKA: Moje odpuščanje je majhna stvar. In niti ne vem, ali imam pravico do njega. Tisti, ki bi lahko odpustil, pa je mrtev in ne more ničesar povedati.

MARTINA: Pa bi se tudi on ne zadovoljil samo z besedami. Česa drugega pa bi ti ne zmogla.

IVANA: Potem pač moram iti...

MARTINA in CILKA (*molčita*).

IVANA (*pobere nekaj svojih stvari, naglo, hlastno, brez načrta in smisla*).

IVANA (*odhaja; slišati je samo njeno ihtenje; pri vratih se ustavi, obrne proti Martini in Cilki, kakor da se hoče vrniti in še nekaj prositi, a ne najde poguma in besed za to. Počasi zapušča sobo in odhaja v temo*).

MARTINA (*gre počasi proti oknu in tam obstane*).

CILKA (*gleda nekam daleč*).

MARTINA (*počasi, dobrohotno in materinsko*):
Cilka, kako so te sprejeli tam doli...?

CILKA (*se le počasi zave*): Kakor to znajo... Najprej so bili hinavsko ljubeznivi... Da ni nič hudega in da bo vse naglo končano.

MARTINA: S kom si govorila? S Tarlanijem?

CILKA: Najprej z nekim kapetanom, ki ga nisem nikoli videla. Potem je prišel Tarlani. Prebral mi je izjavo moje... mame (*komaj more besedo izgovoriti*) in me je vprašal, kaj

pravim na to. Najrajši bi ga bila udarila, pa nisem smela. Dušan je bil takrat še živ.

MARTINA: In kaj si rekla?

CILKA: Tako neizmerno sem osupnila, da nisem mogla ničesar pametnega odgovoriti. Ko sem se zavedla, sem vprašala, kaj namerava z Dušanom. Rekel je, da je po zakonih velike italijanske domovine obsojen na smrt. Kdo ga je obsodil, sem zavpila. Jaz, je dejal, jaz Pietro Tarlani, major italijanske armade. Zakaj, sem hotela vedeti. Pokazal mi je papir, na katerem je bila napisana ovadba... (*Ne more dalje.*)

MARTINA: Ni treba pripovedovati, če ti je preveč hudo.

CILKA: Saj je vseeno, kako je meni... Rekla sem še, da je Dušan moj zaročenec. Tudi za to je imel samo posmeh. Rekla sem, da imam znance v Milanu, na prefekturi, na kvesturi, povsod, in da bom vse dvignila proti njemu, če res da Dušana ustreliti.

MARTINA: In kaj je rekel na to?

CILKA: Da sem Italijo izdala in da ti znanci niti vedeti ne bodo hoteli zame in za mojega fanta, ki je upornik... Videla sem, da je vsega konec.

MARTINA: In potem si mu povedala vse, kar si imela na jeziku in v srcu.

CILKA: Da, prav vse... Da so podli morilci, sramota svojega naroda in sveta. Da bodo propadli tako gotovo, kakor gotovo vzhaja sonce nad njihovimi ničvrednimi glavami. Da si bodo po slovenskem Krasu kruha prosili, ko se bodo kot premagani plazili v svojo domovino... Tako besna sem bila, da sama sebe nisem več poznala. Zagrozili so mi, da me bodo zaprli, pa sem rekla, da mi je vseeno. Nazadnje so me izročili straži, ki me je zrinila iz sobe. Ko sem šla preko dvorišča, so urejali svoje žrtve v vrste. Od daleč sem videla Dušana, zakričala sem mu »zbogom« in nato so me sunili preko praga... In potem se je zgodilo tisto strašno, kar se niti povedati ne da. S strojnicami so streljali v tiste ponosne slovenske glave (*komaj se obladuje*)... S strojnicami v glave... teta...

MARTINA: Uboga... Ne, nič uboga. Sedaj si šele do konca naša, sedaj v tej strašni muki...

CILKA: Saj tudi vem, kaj mi je narediti... Teta Martina, nocoj bodo naši fantje čakali na Dušana, pa ga ne bo. Mesto njega grem jaz. Za nocoj in vse dotlej, da bo s tvoje hiše visela slovenska zastava.

MARTINA: Če misliš, da je treba iti, pojdi.

CILKA: Teta, jaz grem takoj. (*V naglici zbira svoje stvari.*)

MARTINA: Saj se ne mudi tako hudo.

CILKA: Mudi se, teta. Naši fantje morajo zvedeti, da Dušana ni več. Saj tudi njim lahko grozi nesreča.

MARTINA: Da, imaš prav. Pa veš, kam naj greš?

CILKA: Vem, vsaj v glavnem. Toliko da bo zadostovalo. Teta, stvari, ki jih nocoj ne morem vzeti s seboj, pa bi jih potrebovala, boš poslala za menoj.

MARTINA: Bom, Cilka. Vse, kar bo potrebno in pametno.

(Zopet je slišati streljanje.)

CILKA: Slišiš, zopet streljajo.

MARTINA: To je na oni strani vasi.

CILKA: Moj Bog, zopet bodo koga ubili.

MARTINA: Ali pa se boje strahov. Včasih streljajo, da si dajejo pogum. Ali veš, kod boš neopaženo prišla iz vasi?

CILKA: Vem, teta. Zame se nič ne boj. *(Se je med tem časom pripravila za odhod.)* Teta, dobra, zlata teta, sedaj pa zbogom. *(Gre k nji in jo objame.)*

MARTINA *(ginjena)*: Zbogom, dekle... In kmalu, prav kmalu na svidenje!

CILKA *(se le težko premaguje)*: Da, kmalu... Italijanom reci, da sem se odpeljala v Milan. In če ti bo grozila kaka nevarnost, pusti vse in pridi za menoj. Hišo lahko požgejo, tebe

pa ne smejo ubiti, tebe ne, teta. Saj imam samo še tebe. *(Jo še enkrat objame.)*

MARTINA: Na svidenje, Cilka!

CILKA *(odide).*

MARTINA *(gre k oknu in gleda v noč).*

(Slišati je glas radijskega aparata. Italijanski napovedovalec trobi v svet vojno poročilo tistega dneva.)

MARTINA *(nejevoljno zapre okno; glas napovedovalca je še mogoče slišati, ne pa razumeti).*

VERA *(pride v sobo vsa razburjena):* Gospa ...

MARTINA: Kaj je, Vera? Se je zopet kaj zgodilo?

VERA: Da, zopet nesreča. Gospo Ivano so Italijani ustrelili.

MARTINA *(začudeno, zmedeno in žalostno):* Mojo sestro? Kako? Kje?

VERA: Ko je šla iz vasi ... Nihče ne ve, kako se je zgodilo. Najbrž so jo imeli za koga drugega. Takoj nato so vsi odšli. Sedaj ni nobenega več v vasi. Najbrž so naši kje v bližini ...

MARTINA: In kje je moja sestra?

VERA: Tam, kjer je padla.

MARTINA: Ali je bila takoj mrtva?

VERA: Takoj, gospa.

(Slišati je nemir na cesti.)

VERA (*skoči k oknu in ga odpre*).

(Iz zmede besed in krikov je mogoče razbrati besede: »Naši so tukaj! Naši fantje gredo! Živio! Pojó! V vas gredo...« Potem je slišati pesem: »Nabrusimo kose.« Posebno izrazito donijo besede: »V boj za svobodo živoljenja.«)

VERA (*skoraj zakriči*): Naši, naši so tu! (*Steče k vratom, da jim gre naproti.*)

MARTINA (*gleda za njo; potem se obrne in stopi k odprtemu oknu, skozi katero prihaja vedno več nemira, besed in petja.*)

Z a v e s a   p a d a

